

Βασική μεταβατική περίοδος.

Γενικά στοιχεία προσδιορισμού. Αναλογίες ανάμεσα στη βασική μεταβατική περίοδο της ρωμαϊκής, της ρωσικής και της έλλαδικής ποίησης στα πρώτα έκατό χρόνια του έλευθερου κράτους.

I

«Μεταβατική περίοδος - εποχή -κατάσταση,
ή μεσολαβούσα μεταξύ δύο συντελεσμένης
μορφής τοιούτων».
(Μέγα Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας, Δ. Δημητράκου)

Στην ιστορία της ζωής, του πολιτισμού και των γραμμάτων ή μεταβατικότητα έχει την έννοια της άενης κίνησης από κάτι πριν προς κάτι μετά. Απόλυτη στασιμότητα δεν υπάρχει, ανεξάρτητα αν ή κίνηση έχει ταχύ ή άργό ρυθμό ή αν έχει θετική ή άρνητική φορά –προς την άνοδο ή την κάθοδο, προς την άκμή ή προς την παρακμή. Κι όταν κάποτε όρισμένα ιστορικά διαστήματα φαίνονται στάσιμα και άνεξέλικτα, απλώς σ' αυτά ή έξελικτική πορεία συντελείται με μεγάλη ή πολύ μεγάλη βραδύτητα. Κοιταγμένα τά ίδια διαστήματα από μεγάλη προοπτική χρόνου παρουσιάζουν πάντα όρισμένη κινητικότητα. Μέσα στην γενική μεταβατικότητα της ιστορίας, του πολιτισμού και των γραμμάτων, έχουμε τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε όρισμένα χρονικά διαστήματα, τίς λεγόμενες μεταβατικές περιόδους. Με την έννοια ότι τά διαστήματα αυτά κάποτε αρχίζουν, με διακριτά γνωρίσματα, και κάποτε λήγουν. Πότε αρχίζει, για παράδειγμα, «ο χρυσός αιώνας» της αρχαίας Αθήνας και πότε έκπνέει, πότε αρχίζει ή Ρωμαϊκή παρακμή και πότε φτάνει στο τελικό της στάδιο, πότε αρχίζει ή Μεσαιωνική Αναγέννηση και πότε κλείνει τόν κύκλο της, κ.λπ.

Ανάμεσα στις διάφορες τέτοιες μεταβατικές περιόδους, μπορούμε νά όριοθετήσουμε όρισμένο ξεχωριστό τύπο, τή βασική μεταβατική περίοδο, έφεξης βμπ. Η διάκριση βασίζεται στο γεγονός ότι παρουσιάζει όρισμένα ιδιαίτερα γνωρίσματα. Ανάμεσα στα κυριότερα από αυτά είναι ότι οι τέτοιες περιόδοι αρχίζουν από μιά ριζική έθνική άλλαγή προσανατολισμού και παρουσιάζουν θετική έξελικτική πορεία: από ένα στάδιο άνωριμότητας προς ένα στάδιο *βασικής ώριμότητας*. Για τά εύρωπαϊκά κράτη, μιά τέτοια βμπ, μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι αρχίζει από τή στιγμή πού έχουμε γλωσσική άλλαγή. Από τό πέραςμα δηλαδή από τή λατινική γλώσσα στις έθνικές γλώσσες, τήν ιταλική, τή γαλλική, τήν άγγλική, τή γερμανική, κ.λπ. Μ' αυτή τή γλωσσική άλλαγή αρχίζει, για τά γράμματα αυτών των έθνών, όρισμένη έξελικτική πορεία. Μιά έξελικτική πορεία πού κάποτε ολοκληρώνεται, με την έννοια ότι φτάνει, αναφορικά με τόν αρχικό αναπροσανατολισμό, σε δόκιμες πραγματοποιήσεις. Όπως είπα, ή αρχή μιάς τέτοιας βασικής μεταβατικής περιόδου όφείλεται σ' όρισμένο νέο *βασικό ή θεμελιώδη* έθνικό

προσανατολισμό απέναντι στη ζωή, στον πολιτισμό, στα γράμματα, κ.λπ. Έτσι τα όποια δόκιμα αποτελέσματα στα όποια φτάνει κάποτε ή περίοδος αυτή βρίσκονται μέσα στα όρια και στις δυνατότητες που προϋπάρχει ο αρχικός προσανατολισμός. Η αρχική δηλαδή αίτια της βμπ προδιαγράφει δυνητικά τα όρια της ολοκλήρωσής της: το στάδιο όπου η άνοδική πορεία της φτάνει για πρώτη φορά στο βασικό της στόχο. Τότε αυτό συμβαίνει κρίνεται από την ποιότητα των επιτευγμάτων τα όποια προκύπτουν σε όρισμένο εξελικτικό της στάδιο. Πράγμα που γίνεται όταν τα επιτεύγματα αυτά φτάνουν να αναγνωρίζονται ως δόκιμα και αποκτούν έκτοτε διαχρονικά κύρος. Όταν δηλαδή αναγνωρίζεται από τους σύγχρονους τους ή ποιοτική τους στάθμη, αλλά κυρίως όταν διαπιστώνεται από τους μεταγενέστερους ότι έχουν εξακολουθητικά δραστικό χαρακτήρα. Όταν διαπιστώνεται ότι αποτελώντας, μεταξύ άλλων, δείκτες έθνικης αυτογνωσίας, έχουν σημασία όροσημων που ανοίγουν το δρόμο σε νεότερες ποιοτικές πραγματώσεις. Έργα συνεπώς προς τα όποια οι μεταγενέστεροι αισθάνονται αλληλέγγυοι, καθώς, ως ένα βαθμό τουλάχιστο, αναγνωρίζουν ότι έχουν προδιαγράψει και τους δικούς τους ερευνητικούς στόχους.¹

Από τις μεταβατικές περιόδους αυτής της κατηγορίας μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τουλάχιστο, που αποτελούν παραπλήσιες περιπτώσεις. Είναι ή βμπ της ρωμαϊκής λογοτεχνίας, ειδικότερα έδώ της ποίησης, ή βμπ της ρωσικής ποίησης και ή βμπ της έλλαδικής ποίησης. Ανάμεσα σ' αυτές τις τρεις υπάρχουν γενικές αναλογίες, αναφορικά με την άφετηρία τους, την πορεία τους και την ολοκλήρωσή τους. Κατά τα άλλα, ως προς τους ειδικούς ιστορικούς όρους, το κοινωνικό περιβάλλον, το πνευματικό κλίμα, τα πρόσωπα, κ.λπ., διαφέρουν και δεν είναι δυνατό να συσχετιστούν. Παραμένουμε λοιπόν στις γενικές αναλογίες που παρουσιάζουν. Για τη ρωμαϊκή λογοτεχνία έχει γραφτεί ότι: «Η ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι ή πρώτη "καταγόμενη" λογοτεχνία. Άσχολείται συνειδητά με την -αναγνωρισμένη ως ανώτερη- παράδοση ενός άλλου λαού. Και όταν πιά αυτόνομαίται από την προκάτοχό της, τότε βρίσκει τον έαυτό της και αναπτύσσει μιá διαφοροποιημένη αυτοσυνειδησία».² Και: «Η ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι μιá "μαθητευόμενη" λογοτεχνία. Δεν νιώθει ντροπή για τους δασκάλους της: αντίθετα, με πολλούς τρόπους δηλώνει το σεβασμό της γι' αυτούς, και μάλιστα όταν απομακρύνεται από κοντά τους και πορεύεται τους δικούς της δρόμους.»³

Σύμφωνα μ' αυτά θα έλεγα πως ή βμπ περίοδος της Ρωμαϊκής ποίησης αρχίζει από τη γνωριμία των Ρωμαίων με τα έλληνικά γράμματα και έκπληρώνει το σκοπό της, όταν, έπειτα από διακόσια περίπου χρόνια (250-50 π.Χ.), δίνει τα πρώτα δόκιμα ρωμαϊκά ποιητικά έργα. Αντίστοιχα ή ρωσική βμπ της ποίησης αρχίζει από το άνοιγμα του Μεγάλου Πέτρου προς τη Δύση και ολοκληρώνεται, μετά από έκατόν τριάντα περίπου χρόνια (1700-1830), με το έργο του Γκριμπογιέντοφ, του Κριλόφ και του Πούσκιν. Η ρωμαϊκή και ή

¹. Θυμίζω τη σχετική με το θέμα αυτό, φράση του Ντοστογιέφσκι: «Όλοι έμεις [οι μεταγενέστεροι πεζογράφοι] βγήκαμε από το *Παιτό* του Γκόγκολ».

². Michael von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, τόμος πρώτος, Έπιμέλεια, Δ. Ζ. Νικήτας, 3^η έκδοση, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2000, σ. 12.

³. Ό.π., σ. 13.

ρωσική βμπ τής ποιήσης παρουσιάζει, όπως θά δούμε στη συνέχεια, αναλογίες με τη βμπ τής έλλαδικής ποιήσης κατά τὰ πρῶτα ἑκατὸ χρόνια τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους (1830-1930). Ὁ γενικός στόχος αὐτῶν τῶν περιόδων προδιαγράφεται, ὅπως προανάφερα, ἀπὸ τὸ θεμελιώδη ἀρχικό προσανατολισμό ἀπὸ τὸν ὁποῖο προκύπτουν. Γιά τοὺς Ρωμαίους ἡ ἀλλαγὴ προέκυψε ἀπὸ τὴ γνωριμία τους με τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικό πνευματικό πολιτισμό καί εἰδικότερα τῆς λογοτεχνίας. Γιά τοὺς Ρώσους ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τοῦ Μεγάλου Πέτρου στὸν εὐρωπαϊκὸ ἀστικό πολιτισμό. Καί γιά τοὺς ΝεοἙλληνες ἀπὸ τὴ στροφὴ τους ἐπίσης πρὸς τὸ δυτικὸ ἀστικό πολιτισμό. Εἶναι φανερό πὼς αὐτὸς ὁ προσανατολισμός «μαθητείας» περιέχει ἓνα φιλόδοξο στόχο: νὰ φτάσει κάποτε σ' ἓνα σημαντικό ἢ καί πλήρη βαθμὸ ἰθαγενοῦς ταυτότητας, κάτι πού συνιστᾷ ἀντίστοιχο βαθμὸ αὐτονομίας ἀπὸ τὸ ἑκάστοτε πρότυπο τοῦ προσανατολισμοῦ αὐτοῦ. Κι ὅταν τὰ πρῶτα διακριτὰ σημάδια μιᾶς τέτοιας ἰθαγενοῦς ἐπάρκειας ἔρχονται στὴν ἐπιφάνεια, τότε ἔχουμε τὸ περιθώριο νὰ ποῦμε πὼς ἡ βμπ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἢ ἔχει ἐκπληρώσει τὸν προορισμό της. Σημάδια τέτοιας ἐπάρκειας εἶναι δυνατό νὰ διακρίνει κανεὶς σὲ πολλοὺς τομεῖς, στὸ πολίτευμα π.χ., στὴ διοίκηση, στὴ δικαιοσύνη, στὴν ἐκπαίδευση, στὴν κοινωνικὴ συμπεριφορὰ, κ.λπ. Ἀναφορικά με τὴ λογοτεχνία καί εἰδικότερα τὴν ποιήση, τὰ σημάδια αὐτὰ ἔχουν νὰ κάνουν με τὴ γλώσσα, τὴν ἔκφραση καί τὸν αὐτογνωστικὸ χαρακτήρα τους. Πιὸ ἀναλυτικά θά ἔλεγα ὅτι στὴν ποιήση τὰ σημάδια πού προέχουν εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Ἡ προσγείωση τῶν ποιητῶν στὸ πρακτικὸ γίνεσθαι τοῦ κάθε κράτους ἢ ἔθνους. Ἡ προσωπικὴ συμμετοχὴ τους στὸ καθημερινὸ γλωσσικὸ καί ἐμπειρικὸ πάρε δῶσε τοῦ περιβάλλοντός τους. Τὸ βάρος ἐδῶ πέφτει στὴ λέξη «ἐμπειρικό», πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ συμμετοχὴ τῶν ποιητῶν στὸ κοινωνικὸ καζάνι ἔχει θεμελιώδη σημασία. Ἔτσι ὥστε στὸ ἔργο τους νὰ γίνεται διακριτὴ ἢ σύνδεση τῆς προσωπικῆς ζωῆς τους με ὅ,τι συμβαίνει μέσα στὸ βρασμὸ αὐτοῦ τοῦ καζανιοῦ. Ἐνα τρίτο σημάδι συνιστᾷ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος τῶν ποιητῶν ἀποκτᾷ τώρα, σὲ μεγάλο βαθμὸ, κριτικὸ χαρακτήρα. Κριτικὸ χαρακτήρα γενικά καί εἰδικότερα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς. Μιᾶς κριτικῆς πού ἐκδηλώνεται ὡς εἰρωνικὴ ἢ σατιρικὴ ἀντίδραση, ὡς λίβελλος, ὡς ἐπιθετικὸτητα, ἀλλὰ καί ὡς ἀπογοήτευση καί διαμαρτυρία. Μὲ στόχο τὰ διάφορα πλὴν τοῦ ὀργανωμένου κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι συνεπῶς ἡ ὥρα πού ἡ ποιήση συγκρούεται με τὸ ἐλεγχόμενο ἐποχιακὸ κατεστημένο. Ἡ ὥρα, θά λέγαμε, μιᾶς κριτικῆς αὐτογνωσίας, με τὴν ἔννοια ὅτι ἡ ποιήση φτάνει στὸ στάδιο νὰ γίνεται κριτικὸς καθρέφτης τοῦ περιβάλλοντος κόσμου της. Καί μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ ἀποκτᾷ ἓνα χαρακτήρα ἐπαναστατικότητας. Ἐνα τρίτο σημάδι ἀφορᾷ τὴν ὑποχώρηση τῆς ἔθνοκεντρικῆς ρητορικῆς, πού παρουσιάζει ἔξαρση στὰ πρῶτα στάδια τῆς βμπ. Μὲ συνέπεια ἡ ἐπικὴ καί ὑμνητικὴ ἔθνοκεντρικὴ τάση με τὸ ἰδεολογικὸ της ὑπόστρωμα νὰ δίνει τὴ θέση της στὰ ἀπτά προβλήματα τῆς καθημερινότητας. Κι ὁ λόγος νὰ περνᾷ ἀντίστοιχα ἀπὸ τίς ιδέες στὰ πράγματα ἢ, ἀλλιῶς, νὰ γίνεται λόγος ἐμπράγματος. Ἄς προστεθεῖ ἀκόμα στὰ προηγούμενα σημάδια ὁ χωρὶς στόμφο, ἂν καί ὄχι χωρὶς ὀξύτητα, λόγος τῶν ποιητῶν. Αὐτὰ πολὺ γενικά ὡς δείκτες ἢ ὡς ἐνδείξεις ὅτι μιὰ βμπ βρίσκεται στὸ κορύφωμά της καί συνεπῶς στὸ σημεῖο πού κλείνει τὸν κύκλο της. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καί μετὰ ἀρχίζει μιὰ ἄλλη ἱστορία ποιητικῶν πραγματώσεων. Πάντως τὰ ποιοτικά ἀποτελέσματα τῶν ποιητῶν πού συνδέονται με τὴν ἀκμὴ καί τὸ τέλος μιᾶς

βμπ, όπως έχω προαναφέρει, κρίνονται, τόσο από τους σύγχρονους, όσο και ιδίως από τους μεταγενέστερους. Ωστόσο, αν και υστερόχρονα από τους μεταγενέστερους, εφόσον έτσι αναγνωρίζεται ή προδρομική αξία τους, είναι ένα ισχυρό δεδομένο που δείχνει την άκμή και το τελικό στάδιο ορισμένης βμπ. Μετά τη βμπ ορισμένης λογοτεχνίας αρχίζει ή ωριμη, δηλαδή ή «κλασική» της, πορεία. «Κλασική» με την έννοια ότι έκτοτε είναι, στο μέτρο των δυνατοτήτων της, μία φτασμένη λογοτεχνία. Φτασμένη από άποψη ίθαγένειας, βασικής αυτοτέλειας, γλώσσας και τεχνικής -στοιχεία για τα όποια ο δρόμος έχει, σε πρώτη φάση, ανοιχτεί από τη βμπ αυτής της λογοτεχνίας. Όχι, επομένως, κλασική με την έννοια που έχει ή λέξη, όταν μιλούμε για τα κλασικά γράμματα στην Αρχαία Ελλάδα, αλλά με την έννοια ότι έχει βρει οριστικά το δρόμο της, την κοίτη της.

II

Η βασική ρωμαϊκή μεταβατική περίοδος της λογοτεχνίας αρχίζει, είπαμε, από τη γνωριμία της Ρώμης με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και τα γράμματα. Σύμφωνα με τους λατινιστές ή αρχή, στον τομέα της ποίησης, γίνεται με το Λίβιο Ανδρόνικο και το Γναίιο Ναιβίο στο δεύτερο μισό του τρίτου π.Χ. αιώνα. Αυτοί οι ποιητές ασχολήθηκαν κυρίως με το έπος και την τραγωδία. Το ίδιο έγινε με τους επόμενους και μεθεπόμενους, αν βάλουμε στο λογαριασμό και την κωμωδία.⁴ Στο έπος που είχε μεγάλη πέραση, αντιπάχτηκε μία τέταρτη σειρά ή γενιά ποιητών που παρουσιάστηκε την πρώτη πεντηκονταετία του πρώτου π.Χ. αιώνα. Αυτοί είναι οι λεγόμενοι *νεοτερικοί* ποιητές. Μετά από τους ποιητές αυτούς περνούμε στο Βιργίλιο, στον Οράτιο και στον Οβίδιο, στους κατεξοχήν δηλαδή «κλασικούς» Ρωμαίους ποιητές. Άρα η βασική μεταβατική περίοδος της ποίησης θα έπρεπε να έχει λήξει πριν από το Βιργίλιο και τον Οράτιο. Τοῦτο σημαίνει ότι πιθανότατα ή άκμή και συνεπώς ή ολοκλήρωση της βμπ σημαδεύεται από την εμφάνιση και τη δράση των *νεοτερικῶν* ποιητῶν.⁵ «Σ' αυτούς ανήκουν κυρίως ο Valerius Kato, [...] ο M. Furius Bibakulus, ο G. Likiptius Calvus, [...] και ο G. Helvius Cippa [...]. Δέν πρέπει να ήταν μόνο ή ποιότητά τους που έκανε τα ποιήματα αυτά να περιπέσουν σε λήθη, αλλά και ή τάση τους να στρέφονται αντίθετα από το ρεύμα της εποχής τους.

»Ο Γάιος Βαλέριος Κάτουλλος ήταν ο πιο σημαντικός και ίσως γι' αυτό το λόγο ο πλήρως σωζόμενος "νεωτερικός" ποιητής.»⁶

Από ιδεολογική άποψη, «Οι *νεωτερικοί* συνδέουν ένα έντονο προσωπικό αίσθημα με μία επίδιωξη για τελειότητα της μορφής. Ο Κάτουλλος συγκαταλέγεται σ' εκείνους τους νεαρούς Ρωμαίους που ως "όργισμένα νιάτα" άμφισβητούν τους παραδοσιακούς κανόνες και στη θέση εκείνων χτίζουν το

⁴. H. J. Rose, *Ίστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, τόμος πρώτος, μετάφραση Κ. Χ. Γρόλλιος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993, σσ. 34 – 91.

⁵. Δέν ξέρω, δέν μπορώ να πώ, αν θα πρέπει να συνυπολογιστεί, λόγω ποιητικού επιπέδου, ως δείκτης της ίδιας περιόδου και ο Τίτος Λουκρήτιος, μολονότι δέν ανήκει ιδεολογικά και τεχνολογικά στην ομάδα των *νεοτερικῶν*.

⁶. Fritz Graft, *Είσαγωγή στην αρχαιογνωσία. Τόμος Β, ' Ρώμη*. Μετάφραση-επιμέλεια Δημήτρης Ζ. Νικήτας, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμας, Αθήνα 2003, σ. 207.

δικό τους κόσμο αξιών». ⁷ Και: «Για τούς Νεοτερικούς τῆς Ρώμης ὁ σεβαστός Ἐννιος καί ἡ σχετική ἐπική παράδοση ἔπαψε νά ἀποτελεῖ πηγὴ ἔμπνευσης καί μετετράπη σέ πόλο ἀντιπαράθεσης. Τούς νέους ποιητές δέν τούς ἐνδιαφέρουν τὰ κλέα τῶν ἡρώων καί ἀνδρῶν τῆς λαμπρῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Τούς ἐνδιαφέρουν τὰ ἐρωτικά παθήματα, οἱ παράξενες ἱστορίες, τὸ προσωπικὸ καί τὸ καθημερινό.» ⁸ Ἔχει σημασία νά σημειωθεῖ -θὰ τὸ θυμηθοῦμε καί στὴν περίπτωση τῆς ἑλλαδικῆς βμπ- πὼς οἱ ποιητές αὐτοὶ ἐδῶσαν ἔμφαση στὴν ἐκλεπτισμένη ζωὴ καί ποίηση τοῦ ἄστεως («urbanitas»), σέ ἀντίθεση πρὸς ἐκείνη τῆς ὑπαίθριας ζωῆς («rusticitas»). ⁹ Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὸ οὐσιώδες εἶναι ὅτι οἱ *νεοτερικά* ποιητές ἀναγνωρίστηκαν ὡς σταθμὸς στὴν ἀνοδικὴ πορεία τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας. Καθὼς, γιὰ τούς μεταγενέστερους λυρικοὺς ποιητές, ὁ Κάτουλλος καί οἱ φίλοι του ἀποτελοῦν σύμβολα μιᾶς ἀνανεωτικῆς κίνησης πού ἀποσκοποῦσε στὸ νά ξεπεράσει ἡ ρωμαϊκὴ ποίηση «τὸ στάδιο τῆς μαθητείας» ¹⁰ στὴν ἑλληνικὴ ποίηση. Ἔτσι, «Γιὰ πρώτη φορά τώρα, ἢ ἔστω σέ λίγο μὲ τούς Αὐγούστειους ποιητές, ἡ λατινικὴ λογοτεχνία ἀποκτᾷ ὅλα τὰ ἐχέγγυα νά δημιουργήσῃ κάτι ὑψηλὸ καί ἄριστο ἢ τέλος πάντων ἐφάμιλλο καί ἀνταγωνιστικὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀριστουργημάτων». ¹¹ «Γιὰ πρώτη φορά τώρα, ἢ ἔστω σέ λίγο μὲ τούς Αὐγούστειους ποιητές»: μέσα σ' αὐτὴ τὴ φράση μπορεῖ νά διακρίνει κανεὶς τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν κορυφωσὴ τῆς βμπ στὴν «κλασικὴ» ἐποχὴ τῆς λατινικῆς ποίησης.

Ὁ Κάτουλλος γεννήθηκε στὴ Βερόνα τὸ 84 π.Χ. ἀπὸ εὐποροῦς γονεῖς καί πέθανε στὴ Ρώμη τὸ 54 π.Χ. σέ ἡλικία 30 χρόνων. ¹² «Τὸ ἔργο του [τοῦ Κάτουλλου] φέρει τὴ σφραγίδα τῆς ἐποχῆς του. Στὰ ποιήματά του, πού ἔχουν σαφὴ χαρακτήρα λιβέλλου, δέν ἀφήνει τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι ὁ κόσμος τῆς πολιτικῆς, ὅπως ἀκριβῶς ἦταν, καί ἰδιαίτερα ὁ κόσμος τοῦ Καίσαρα καί τῶν εὐνοουμένων του, δέν ἦταν ὁ δικός του κόσμος. Ἀποκρούοντας τὸν κόσμον αὐτὸ δημιούργησε ἓνα ἔργο λεπτό, διαποτισμένο ἀπὸ ψυχὴ καί ἐπικεντρωμένο ἀπόλυτα στὸν προσωπικὸ του συναισθηματικὸ κόσμον -ἡ μαρτυρία μιᾶς γενιᾶς πού αἰσθανόταν χαμένη.» ¹³ Τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀπαρτίζεται ἀπὸ 116 ποιήματα, τιτλοφορημένα μὲ τούς ἀριθμοὺς ἀπὸ τὸ 1 μέχρι τὸ 116· καί διακρίνεται σέ τρεῖς ἐνότητες. ¹⁴ Τεχνοτροπικὰ ἢ, ἀλλιῶς ἀπὸ ἄποψη ποιητικῆς, τὰ κείμενα τοῦ Κάτουλλου, τόσο ὡς ἀντίθεση πρὸς τὸν στομφῶδη, πληθωρικὸ, λόγο τοῦ ἔπους, ὅσο καί ὡς πρὸς τὰ εἰδικότερα ζητήματα τῆς μορφῆς (λιτότητα, συντομία, κομψότητα, παιγνιώδες πνεῦμα, χάρη, κ.ά.), προϋποθέτουν ἐπισταμένη μαθητεία στὴν ποιητικὴ τῶν λεξανδρινῶν ποιητῶν καί ἰδιαίτερα τοῦ Καλλιμάχου. ¹⁵ Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ἡ προσγείωσή του, μὲ προσωπικὸ αἶσθημα, στὰ ρωμαϊκὰ πράγματα τοῦ καιροῦ

⁷ Michael von Albrecht, ὁ.π., σ. 369.

⁸ Λεωνίδας Τρομάρας, *Κάτουλλος, ὁ νεωτερικὸς ποιητὴς τῆς Ρώμης*, εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, Θεσσαλονίκη, University Studuo Press, 2001, σ. 31.

⁹ Ὁ.π., σ. 36.

¹⁰ Λ.Μ. Τρομάρας, *Κάτουλλος, ἓνας ποιητὴς γιὰ ὅλες τὶς ἐποχές*, εἰσαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια, Θεσσαλονίκη 1980, σ.34.

¹¹ Λεωνίδας Τρομάρας, *Κάτουλλος, ὁ νεωτερικὸς ποιητὴς τῆς Ρώμης*, ὁ.π., σ. 30.

¹² Λεωνίδας Τρομάρας, ὁ.π., σ. 19.

¹³ Fritz Graft, ὁ.π., σ. 208.

¹⁴ Λεωνίδας Τρομάρας, ὁ.π., σ. 38.

¹⁵ Θεόδωρος Δ. Παπαγγελῆς, *Ἡ Ποιητικὴ τῶν Ρωμαίων «Νεώτερων». Προϋποθέσεις καί προεκτάσεις*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1994, σσ. 95-172.

του, χωρίς να εξαιρούνται τὰ ἐρωτικά του ποιήματα τὰ σχετικά μέ τήν ἀγαπημένη του Λεσβία, τοῦ παρέχει ἰσχυρό ἔρμα ρωμαϊκῆς ἰθαγένειας.

Ἀναφορικά μέ τή στάση τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στοῦ ἐλεγχόμενο ἐποχιακό κατεστημένο παραθέτω δύο ποιήματα, τό «29» καί τό «52»:

29

Ποιός τό ἔδε καί τό ἀνέχτηκε νά ἔχει ὁ Μαιούρας-
μονάχα ἕνας ξεδιάντροπος, ρουφήχτρας καί ζαράκας-
τῆς μακρυμάλλικης Γαλλίας τὰ χρυσάφια
καί τῆς ἀπόμακρης τοῦ κόσμου Βρετανίας.
Καίσαρα κίναϊδε, τὰ βλέπεις καί σωπαίνεις;

Τώρα ξυλοπερήφανος αὐτός καί ξιπασμένος,
σάν τό λευκοπερίστερο ἢ σάν τόν Ἄδωνη,
σεργιάνι στά κρεβάτια μας θά κάνει.
Καίσαρα κίναϊδε, τὰ βλέπεις καί σωπαίνεις;

Εἶσαι ξεδιάντροπος, ρουφήχτρας καί ζαράκας.
Ὡστε λοιπόν γιά χάρη του, μοναδικέ στρατάρχη,
στό πιό ἀπόμακρο ἔφτασες νησί τῆς Δύσης,
γιά νά μπορεῖ αὐτός ὁ ψωλαράς γαμιόλης
διακόσιες καί τρακόσιες νά μασάει χιλιάδες;
Πῶς νά τό πεῖ κανεῖς αὐτό, ἀπλοχεριά ἢ βλακεία;
Ἡ τάχα λίγα ἔφαγε σέ πουτανιές καί ξόδια;
Πρῶτα σπατάλησε τό βιός πού τοῦ ἄφησε ὁ γονιός του,
τοῦ Πόντου τό διαγούμισμα μετά καί τῶν Ἰβήρων τρίτο,
καί μάρτυράς μου ὁ ποταμός, ὁ χρυσοφόρος Τάγος.
Τώρα τῆς Γαλατίας κινδυνεύουν καί τῆς Βρετανίας τὰ λάφουρα.

Τί θέλετε τόν ἄθλιο καί τόν χαδιολογᾶτε, αὐτόν
πού ξέρει μόνο νά μασάει βαρβάτες περιουσίες;
Ὡστε λοιπόν γιά χάρη του, τῆς πόλης μας ὡ πρῶτοι,
γαμπρε καί πεθερέ, ὅλα σᾶς πῆγαν στράφι;¹⁶

52

Τί συμβαίνει, Κάτουλλε; Γιατί διστάζεις νά πεθάνεις;
Στόν φιλντισένιο δίφρο ὁ Νιόνιος θρονιάστηκε τό ἀπόστημα,
καί ὑπατικά ἐπιорκεῖ ὁ Βατίνιος πιά τώρα.
Τί συμβαίνει Κάτουλλε; Γιατί διστάζεις νά πεθάνεις.¹⁷

Τό δεύτερο φέρνει κάπως στό νοῦ τήν «Πρέβεζα» τοῦ Καρυωτάκη:
«Ἄν τουλάχιστον, μέσα στους ἀνθρώπους / αὐτούς, ἕνας ἐπέθαινε ἀπό
ἀηδία...» Θάνατο ἀπό ἀηδία ὑπαινίσσεται καί ὁ Κάτουλλος.

¹⁶. Λεωνίδας Τρομάρας, ὁ.π. σ. 91

¹⁷. Ο.π., σ. 117.

Ἔχω ἤδη πεί πώς μία ἀπό τίς ἐνδείξεις, ὅτι ἓνας ποιητής ἢ μία γενιά ποιητῶν σημάδεψαν τήν κορυφωση ὀρισμένης βμπ, εἶναι ἢ ἀναγνώριση ἀπό τούς μεταγενέστερους ὁμότεχνους. Ἡ ἀναγνώριση ὅτι οἱ πραγματώσεις τους ἔστρωσαν τὸ δρόμο σέ μία νέα ἐποχή στὸν ποιητικὸ λόγο, ἐποχή πέρα ἀπὸ τὴ δύσκολη ἀνηφόρα τῆς βμπ. Ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ σχέση τοῦ Κάτουλλου μὲ τούς μεταγενέστερους δίνονται στὴν ἐπιμέρους ἐνότητα, «Ἐπιδράσεις» τῆς *Ἱστορίας* τοῦ Μ. Ἄλμπρεχτ. Ἀντιγράφω τίς πρῶτες ἀράδες: «Ἡ πίστη τοῦ Κατούλλου γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ποιήσῆς του (*carm.* 1, 10, 68, 45-50) δὲν διαψεύστηκε. Ἡ ἱστορία τῶν ἐπιδράσεων του ἀρχίζει πολὺ νωρίς. Δὲν μᾶς ἐκπλήσσει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν ἐγκωμιάζει ὁ Κορνήλιος Νέπως, συμπατριώτης τοῦ Κατούλλου καὶ ἀποδέκτης τοῦ ἀφιερωματικοῦ ποιήματος (Νέπ. *Att.* 12, 4). Ἦδη ὁ Βάρρων (*ling.* 7. 50) φαίνεται νὰ ὑπαινίσσεται τὸ ἐπιθαλάμιο *carmen* 62· ὁ Ἀσίνιος Πολλίων γράφει γιὰ τὸν ποιητὴ μας (Χαρίσ. *GL* 1, 97, 10). Οἱ αὐγούστειοι κλασικοὶ ὀφείλουν στοὺς *νεωτερικούς* τούς αὐστηροὺς αἰσθητικοὺς κανόνες. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Βιργιλίου γιὰ τὴ Διδῶ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴν ἱστορία τοῦ Κατούλλου γιὰ τὴν Ἀριάδνη (πρβ. καὶ *Aen.* 6. 460 μὲ Κάτουλλο 66. 39). Ἡ *Appendix Vergiliana* θὰ ἦταν ἀδιανόητη χωρὶς τὸν Κάτουλλο...»¹⁸ Ἐπίσης ἀναλυτικότερα στοιχεῖα πάνω στὸ ἴδιο θέμα μᾶς δίνονται στὸ κεφάλαιο «Κάτουλλος καὶ μεταγενέστεροι» τοῦ τόμου *Κάτουλλος, ὁ νεωτερικός ποιητὴς τῆς Ρώμης*.¹⁹ Ὅπου σχετικὰ μὲ τὴ στάση τῶν Αὐγούστειων ποιητῶν ἀπέναντί του διαβάζουμε τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ ἐπόμενη γενιά τῶν μεγάλων Αὐγούστειων ποιητῶν πού τὸν διαδέχτηκαν εἶναι γεγονὸς -ἂν καὶ παράξενο- ὅτι δὲν τὸν μνημονεύουν ὅπως, θὰ περιμέναμε ἐμεῖς. Ὅμως ἡ ὀφειλὴ τους σ' αὐτὸν εἶναι ἀνυπολόγιστη, ἔστω καὶ ἀνομολόγητη. Τὰ νεανικὰ ἔργα τοῦ Βιργιλίου ἔχουν ἔντονη τὴ σφραγίδα τῶν νεωτερικῶν ἐπιδράσεων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ *Catalepton* ποιήματα, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 10 που παρωδεῖ τὸν κατουλλικὸ φάσηλο (π. 4) καὶ τὸ ὁποῖο γράφτηκε περὶ τὸ 50 π.Χ., δηλ. περίπου ἕξι χρόνια μετὰ τὴν κατουλλικὴ σύνθεση. Ἀλλὰ καὶ στὰ ὑπόλοιπα ἔργα του ὁ Βιργίλιος τιμᾷ τὸν Κάτουλλο [...].

»Ὁ δεῦτερος μέγας λυρικός τῆς Ρώμης, Ὀράτιος, ἀναφέρει ἅπαξ τὸν Κάτουλλο, κι αὐτὸ ὄχι ἄμεσα. Θὰ ἦταν ἐξάλλου παράξενο νὰ συμπαθεῖ ὁ ἐγκεφαλικὸς αὐτὸς λυρικός τὸ ἐνθουσιῶδες καὶ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα τῶν Νεωτέρων, [...] Ἀπὸ τὴν ἄλλη πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὀράτιος γνωρίζει πολὺ καλά τὸν Κάτουλλο [...].

»Οἱ Αὐγούστειοι ἐλεγειακοὶ (Προπέρτιος, Τίβουλλος, Ὀβιδίος) θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἀναγνώριζαν τὴν πρωτοπορία τοῦ Κάτουλλου στὴν ποιητικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐρωτικοῦ βιώματος. [...]»²⁰

Σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, μὲ τούς *νεωτερικούς* Ρωμαίους ποιητὲς καὶ μὲ ἐξέχοντα τὸν Κάτουλλο, κορυφώνεται καὶ ὀλοκληρώνεται ἡ βασικὴ μεταβατικὴ περίοδος τῆς λατινικῆς ποιήσεως. Μὲ ποιά εἰδικότερα στοιχεῖα στοιχειοθετεῖται ἐδῶ ἡ διάκριση, «βασικὴ μεταβατικὴ περίοδος», πέρα ἀπὸ τὸ θεμελιώδη, ἀρχικὸ, προσανατολισμὸ τῆς ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας πρὸς τὴν ἀρχαία ἑλληνική; Εἶναι τὰ ἴδια περίπου στοιχεῖα πού

¹⁸ Michael von Albrecht, ὁ.π., σσ. 396-399.

¹⁹ Λεωνίδας Τρομάρας, ὁ.π., σσ. 45 - 53.

²⁰ Ὁ.π., σ. 46 - 47.

συναντούμε σέ κάθε παρόμοια βμπ τή στιγμή πού ολοκληρώνεται. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, θά έλεγα, ότι προέχουν τά ακόλουθα. Πρώτα ότι οι *νεοτερικοί* ποιητές -κρίνοντας κυρίως από τήν περίπτωση τοῦ Κάτουλλου-άρθρωνοντας έναν προσωπικό λόγο, έδωσαν έργο δόκιμο πού ξεπέρασε τήν κρίση τοῦ χρόνου. Έπειτα ότι ή ποιήσή τους χαρακτηρίζεται από τήν προσγείωσή τους στό έμπειρικό γίνεσθαι τής σύγχρονης τους ρωμαϊκής ζωής. Ότι, έπιπλέον, υπάρχει στό έργο τους κριτική στάση άπέναντι στό ρωμαϊκό κατεστημένο. Ότι, πάρα πέρα, μέ τό έργο αυτό άνοιξε μία νέα ποιητική κοίτη, ένα νέος δρόμος, ό όποίος άναγνωρίστηκε έμπρακτα από τους μεταγενέστερους ποιητές. Ότι, τέλος, μέ όλα αυτά προωθήθηκε ή εξέλιξη τής ρωμαϊκής ποιήσης πρός τήν έξοδο από «τό στάδιο τής μαθητείας».²¹ Θα έθετε ίσως κανείς τό έρώτημα: γιατί ή βμπ νά ολοκληρώνεται μέ τους *νεοτερικούς* ποιητές καί νά μή συνεχίζεται μέ τό Βιργίλιο, τόν Όράτιο, τόν Όβίδιο, τόν Προπέρτιο, κ.λπ.; Άν έχει νόημα ή διάκριση τής βμπ, είναι γιατί μέ τήν ολοκλήρωσή της μπαίνουμε στήν περίοδο τής «κλασικής» ώριμότητας όρισμένης λογοτεχνίας. Κι αυτή ή ολοκλήρωση συντελείται τή στιγμή πού ή λογοτεχνία αυτή άποκτάει ίθαγενή χαρακτήρα. Κάτι πού προσυπογράφουν καί προϋποθέτουν οι μεταγενέστερες γενιές. Η κορύφωση τής βμπ είναι μία κρίσιμη καμπή, ένας σταθμός πού χωρίς αυτόν ή λογοτεχνία ενός τόπου θά έμενε χωρίς νά άξιοποιήσει τόν αρχικό ριζικό προσανατολισμό της. Από τ' άλλο μέρος, από τή στιγμή πού μία λογοτεχνία, πού ξεκινάει από πολύ χαμηλά καί τυχαίνει, μετά από όρισμένα έξελικτικά στάδια, νά άποκτήσει ίθαγενή ταυτότητα, μπαίνει σ' ένα δρόμο άλλων πάρα πέρα εξέλιξεων. Τό ζήτημα συνεπώς είναι πότε μία λογοτεχνία, πού ξεκινάει ως μαθητευόμενος άρχάριος σ' ένα άνώτερο λογοτεχνικό πρότυπο, άποκτάει για πρώτη φορά διακριτό, έμπειρικό, ίθαγενές πρόσωπο, δόκιμο αισθητικά. Άς σημειωθεί πώς στήν περίπτωση αυτή ή έννοια τής ίθαγένειας είναι άσχετη από τόν έθνικισμό πού προσιδιάζει μάλλον στό πνεῦμα τοῦ έπους, πού, όπως προανάφερα, εκδηλώνεται στά πρώτα στάδια τής βμπ.²²

III

Στόν Μήτσο Αλεξανδρόπουλο

Η βμπ τής ρωσικής ποιήσης έχει στενότερη σχέση, συγκριτικά μ' εκείνη τής ρωμαϊκής, μέ τή βμπ τής έλλαδικής ποιήσης. Ωστόσο ή βμπ τής ρωσικής ποιήσης προηγείται κατά εκατόν τριάντα χρόνια τής νεοελληνικής, ενώ ξεκινάει μέ πολύ διαφορετικές γλωσσικές, πολιτισμικές καί κοινωνικές προϋποθέσεις. Από τ' άλλο μέρος κι οι δύο προσδιορίζονται από τόν ρηξικέλευθο προσανατολισμό τών δύο χωρών πρός τόν πολιτισμό καί τά γράμματα τής άστικής δυσσης.

²¹. Βλ. παραπάνω, σημ. 9.

²². Οφείλω πολλές εύχαριστίες στόν καθηγητή τής Λατινικής Λογοτεχνίας στό Πανεπιστήμιο τής Θεσσαλονίκης Λεωνίδα Τρομάρα, ό όποίος δέχτηκε πρόθυμα νά διαβάσει όλο τό προηγούμενο μέρος καί νά κάνει σημαντικές παρατηρήσεις.

Ἡ στροφή τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Εὐρώπη ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου, ἄς ποῦμε χοντρικά στὴ ἀρχὴ τοῦ 18^{ου} αἰώνα.²³ Ἀναφορικά μὲ τὸ θέμα τῆς βμπ, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, παραθέτω ἀπὸ τὸ τρίτομο ἔργο τοῦ Μήτσου Ἀλεξανδρόπουλου, *Ἡ Ρωσικὴ Λογοτεχνία*, ὀρισμένα συναφῆ σημεῖα:

«Σήμερα ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία τοῦ 18^{ου} αἰώνα ἔχει φιλολογικὸ καὶ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐλάχιστα ἔργα διατήρησαν μία δική τους ἀξία –λίγοι στίχοι τοῦ Λεμονόσωφ, περισσότερα ποιήματα τοῦ Ντερβάζιν, σελίδες ἀπὸ τὸ πεζὸ ἔργο τοῦ Καραμζίν, τοῦ Ραντίσεφ, μερικῶν σατιρικῶν κι ἄλλα ἴσως περιορισμένου ἀριθμοῦ κείμενα. Ὅλη ἡ ἐποχὴ εἶναι ἓνα μεγάλο ἐργαστήρι ἐθνικῶν μορφῶν πάνω στὰ εὐρωπαϊκὰ ὑποδείγματα. Ἡ στιγμή τῆς ωρίμανσης γιὰ τὴ νέα αὐτὴ λογοτεχνία εἶναι μπροστὰ, στὴν ἐπόμενη περίοδο. [...]

»Ὅλος αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς καὶ στίς δυὸ αὐτές περιόδους –ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰώνα ὡς τὰ τέλη τοῦ 19^{ου}– ἀναπτύχθηκε πάνω σὲ κοινὴ ἱστορικὴ βάση, εἶναι ἡ νέα ἐθνικὴ κουλτούρα, ὁ ἀστικός ἄς ποῦμε πολιτισμὸς στὴ Ρωσία [...].»²⁴

Σύμφωνα μὲ τὸν ἴδιο, στὴν πρώτη περίοδο [αὐτὴ πού ἀφορᾶ τὴ βμπ], «Τρεῖς εἶναι οἱ κύριοι σταθμοί:

-Τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου, ὅταν ὅλη ἡ κοινωνικὴ ζωὴ κανοναρχεῖται ἀπὸ τὴν πανίσχυρη θέληση τοῦ ἀναμορφωτῆ αὐτοκράτορα.

-Ἡ περίοδος τοῦ 1730-1760, ὅπου ἀνθίζει ὁ Ρωσικὸς Κλασικισμὸς, μὲ κύριες μορφές τὸν Τρεντιακόφσκι, τὸν Λεμονόσωφ καὶ τὸν Σουμαρόκωφ.

-Καὶ οἱ τρεῖς - τέσσερες τελευταῖες δεκαετίες, τὰ χρόνια τῆς Αἰκατερίνης, ὅταν οὐσιαστικὰ γεννιέται ἡ νέα λογοτεχνία στὴ Ρωσία. Χαρακτηρίζεται ἡ περίοδος αὐτὴ ἀπὸ τὴ λογοτεχνία τοῦ Σεντιμενταλισμοῦ, ἀλλὰ παρουσιάζει καὶ ἀξιοσημεῖωτες τάσεις πρὸς τὸν ρεαλισμὸ καὶ τὸν ρομαντισμὸ. Οὐσιαστικὰ ἐνσωματωμένες στὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο εἶναι καὶ οἱ δυὸ πρῶτες τοῦ 19^{ου} αἰώνα, μέχρι τὸν Πούσκιν.»²⁵

Ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, σ' αὐτές τίς δυὸ πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19^{ου} αἰώνα ἐνσωματώνεται καὶ ἡ τρίτη, κατὰ τὴν ὁποία σημειώνεται ἡ κορυφαία καὶ τελικὴ φάση τῆς βμπ. Πάντως, καθὼς γίνεται φανερό, ὁ Ἀλεξανδρόπουλος, χωρὶς νὰ τὴν ὀνομάζει, σκιαγραφεῖ τὴ βμπ τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας. Ὅχι γιὰτὶ ἀναφέρεται γραμματολογικὰ στὴ χρονικὴ τῆς περίοδο, αὐτὸ θὰ τὸ 'κανε ὁ κάθε γραμματολόγος ὑποχρεωτικά, ἀλλὰ γιὰτὶ κλιμακώνει τὰ στάδια τῆς βμπ ἀξιολογικά. Εἶναι μιὰ κλιμάκωση στὴν ὁποία ἐπανέρχεται συχνά. Ἴδου πῶς τὴ διατυπώνει σὲ ἄλλο σύγγραμμά του:

«Ἐτοιμὴ ἦταν ἡ Ρωσία [τὸν καιρὸ τοῦ Πούσκιν] γιὰ δικές τῆς ἐθνικὲς δημιουργίες. Εἶχαν ἤδη προηγηθεῖ οἱ ἄλλοι. Ὁ Λεμονόσωφ, ὁ Ντερβάζιν, ὁ Καραμζίν, ὁ Ζουκόφσκι, ὅλο ἐκεῖνο τὸ ἀπίθανο σὲ ἐργατικότητα καὶ ποσότητες ἐργαστήριό τοῦ 18^{ου} αἰώνα. Αὐτοὶ ἐτοίμασαν ὅ,τι χρειαζόταν. Γύμνασαν τὴ γλῶσσα, ἔδωσαν πολυμορφία, εὐλυγισία, πύκνωσαν τὸ στίχο, σταθεροποίησαν τὸ ρωσικὸ ἐπίπεδο, προσανατολισμένο στὴ σύγχρονη

²³. Ὁ Μεγάλος Πέτρος ἔζησε 53 χρόνια (1672-1725), βασιλεύσε 43 χρόνια (1682-1725) καὶ 24 χρονῶν γύρισε τὴν Εὐρώπη (1696-1697) μαζί μὲ μεγάλο ἐπιτελεῖο τεχνητῶν κι ἐπιστημόνων. Ἡ Πετρούπολη χτίστηκε στὸ διάστημα 1703-1713 στὰ πρότυπα τῶν εὐρωπαϊκῶν μεγάλων πόλεων καὶ ἀνακηρύχθηκε πρωτεύουσα τῆς Ρωσίας τὸ 1715.

²⁴. Μήτσος Ἀλεξανδρόπουλος, *Ἡ Ρωσικὴ Λογοτεχνία. Ἱστορία σὲ τρεῖς τόμους. Ἀπὸ τὸν 11^{ον} αἰώνα μέχρι τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 17*, τόμος Α', Κέδρος, Ἀθήνα 1977, σ. 243.

²⁵. Ὁ.π., σ. 244.

Εύρωπη. Όλα εκείνα τα μικρά και μεγάλα και περίπλοκα που συμμετέχουν στις κρίσιμες ώρες (κι έχουν προηγουμένως βασανίσει πολλές γενιές) ήταν ώριμα για να λυθούν μιά και κάτω, “ως διά μαγείας” –μέ το τραγούδι ενός ανθρώπου.»²⁶ Τήν ίδια περίπου κλιμάκωση συναντούμε και στην *Ιστορία* του D.S. Mirsky.²⁷

Λιγα λόγια για την κλιμάκωση τής βμηπ στή διάρκεια του 18^{ου} αιώνα.

Πρώτος «σταθμός»: «Τά χρόνια του Μεγάλου Πέτρου.» Ο κύριος προβληματισμός, στον τομέα των γραμμάτων, είχε να κάνει με τή γλώσσα. Η Ρωσία δέν είχε συγκροτημένο γλωσσικό όργανο. Στο λεξιλόγιο και στή σύνταξη εισχωρούσαν στοιχεία παλαιοσλαβικά, εύρωπαϊκών γλωσσών (ιδίως γαλλικών), λατινικά, έλληνικά, λόγια ρωσικά και τής ρωσικής καθημερινότητας. Τελικά, μετά από άρκετές δεκαετίες, συγκροτήθηκε μιά ρωσική γλώσσα με πολλά δάνεια. Η λογοτεχνική παραγωγή αυτό το διάστημα ήταν λίγη και άσημαντη. Άρχισε όμως ή μεταφραστική προσπάθεια που στήν επόμενη περίοδο θά έπαιρνε κατακλυσιμαίες διαστάσεις.

Δεύτερος «σταθμός»: «Τά χρόνια 1730-1760.» Πρόκειται ουσιαστικά για τó διάστημα που βασίλεψε ή κόρη του Μεγάλου Πέτρου Έλισάβετ (1741-1761). Πολύ κατώτερη από τόν πατέρα της σέ όλα, περισσότερο έδωσε έμφαση στήν κοσμική ζωή τής Αύλης. Από τήν πλευρά των γραμμάτων έχουμε μεταφραστικό όργανο λατινικών, Έλληνικών και εύρωπαϊκών συγγραμμάτων -ιδίως γαλλικών. Στή λογοτεχνία επικρατεί τó πνεύμα του κλασικισμού, με ύπολογισμη ντόπια παραγωγή ποιητικού, πεζού και δραματικού λόγου. Στήν ποίηση ιδιαίτερα προέχουν οι κανόνες που διατυπώνονται στο βιβλίο *Ποιητική Τέχνη* του Μπουαλώ. Από τ' άλλο μέρος κυριαρχεί ό στομφώδης, ύμνητικός, επικός τόνος, με κορυφαίο εκπρόσωπο τόν Λεμονόσοφ.

Τρίτος «σταθμός»: «οί τρείς-τέσσερες τελευταίες δεκαετίες, τά χρόνια τής Αίκατερίνης...» Η Γερμανίδα αυτοκράτειρα Αίκατερίνη έμεινε στο θρόνο 34 χρόνια (1762-1796). Έξαιρετικά μορφωμένη, με πολλές συγγραφικές επιδόσεις, ιδίως στον τομέα τής λογοτεχνίας. Φίλη του Βολταίρου και άλλων έπιφανών Εύρωπαίων πνευματικών ανθρώπων. Όμως ταυτόχρονα κρατούσε γερά τά χαλινάρια απέναντι στους επικριτές συγγραφείς τής έξουσίας της. Στήν εποχή της, ενώ συνεχίζεται ό μεταφραστικός όργανος, εισβάλλουν στή Ρωσία οι ιδέες του Διαφωτισμού. Έντονη πάντα ή παρουσία του γαλλικού πνεύματος και τής γαλλικής γλώσσας. Αρχίζει και πολλαπλασιάζεται ή έκδοση περιοδικών. Εισβάλλει επίσης και παίξει σημαντικό ρόλο τó κίνημα του μασονισμού. Γίνεται προσπάθεια να αναπτυχτεί τó ρωσικό θέατρο, και γράφονται πολλές κωμωδίες. Στήν ποίηση: «Όταν στή Ρωσία δημιουργήθηκαν προϋποθέσεις για τούς νέους προσωπικούς τόνους στή λογοτεχνία, ή άλλη Εύρωπη είχε ήδη ολοκληρώσει τó στάδιο αυτό. Οι εύρωπαϊοι νομοθέτες των ιδεών και του καλλιτεχνικού γούστου είχαν στραφεί από τó Νοϋ στήν Καρδιά, από τή Λογική στή φαντασία κι από τήν άφηρημένη γενίκευση στο

²⁶. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Πέντε Ρώσοι κλασικοί*, τρίτη έκδοση, Έλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 43.

²⁷. D.S. Mirsky, *Ιστορία τής Ρωσικής Λογοτεχνίας*, μετάφραση από τά άγγλικά Ίουλιέττα Ράλλη-Καίτη Χατζηδήμου, Έρμη, Αθήνα 1977.

συγκεκριμένο και τό προσωπικό. [...] Στήν ποίηση τά πρώτα συναισθηματικά σαλέματα έπισημαίνονται στό έργο του Χεράσκωφ.»²⁸ (1733-1807). Ένας από τούς έπιφανέστερος ποιητές αύτής τής περιόδου θεωρείται ό Γαβριήλ Ντερβάζιν (1743-1816). Άν και ξεκίνησε από τή «μεγαλοστομία» του Λεμονόσωφ, κατέβηκε από αύτήν τήν κλίμακα στό δικό του προσωπικό λυρικό και σατιρικό λόγο. Άλλος έπιφανής ποιητής στά χρόνια τής Αικατερίνης ήταν ό Νικόλαος Καραμζίν (1766-1826), πού «θεωρείται πατέρας του ρωσικού Σεντιμενταλισμού».²⁹ Έχοντας διδαχτεί από όσα είχαν συμβεί σέ άλλους λογοτέχνες, απέφυγε νά θίξει ότιδήποτε σχετικά μέ τά κακώς κείμενα του παλατιού και τής ύψηλης κοινωνίας, καταγινόμενος μέ τά άβρά συναισθήματα, τόν έρωτα, τή φιλία και τίς είδυλλιακές καταστάσεις. Σημαντική ήταν ή πρωτοβουλία του νά υιοθετήσει στά γραφτά του τόν προφορικό λόγο. Θεωρούσε ότι ό αισθηματισμός άποτελοΐσε τό μοναδικό άντικείμενο τής λογοτεχνίας ή, άλλιώς, τήν καθαρή λογοτεχνία. Συνεπώς, όχι κοινωνική κριτική, όχι πολιτική, όχι βέλη πρός τά στραβά του παλατιού και τών άρχόντων.

Μένει νά δοΐμε τόν τέταρτο και τελευταίο σταθμό τής βμπ –τίς τρείς πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Ό Αλεξανρόπουλος δέν αναφέρει τίς δεκαετίες αυτές ως τέταρτο σταθμό, αλλά τίς ύπονοεί τοποθετώντας τήν καμπή τής ποίησης πρός τήν ώριμότητα στα 1925. «Οί δύο πρώτες δεκαετίες άνήκουν ούσιαστικά στην παλιά προκλασική έποχή. Είμαι τά λεγόμενα Χρόνια του Ρομαντισμού, πού έντάσσονται στα γενικά όρια τής προετοιμασίας. Συνήθως τό όριο τοποθετείται στό 1925, τό χρόνο πού άνέβηκε στό θρόνο ό τσάρος Νικόλαος, τσακίζοντας τό φιλελεύθερο κίνημα τών εύγενών.»³⁰ Και σ' άλλο σημείο παρακάτω: «Στό τέλος άκριβώς τής περιόδου, τό 1925, ό Α. Μπεστούζεφ, μιλώντας για τήν ποίηση του Ζουκόφσκι, έθετε τό πρόβλημα μ' έναν τρόπο σά νά έκανε άπολογισμό όλης τής 25ετίας».³¹ Έρχονται λοιπόν από τήν Εύρώπη τά μηνύματα του ρομαντισμού. Τά ένστερνίζεται περισσότερο άπ' όλους ό ποιητής Βασίλης Ζουκόφσκι (1783-1852). Μεταφράζει έξοχα πολλά έργα ρομαντικών συγγραφέων, από τά όποία κεντρίζεται για τίς δικές του πραγματώσεις. Σημαντική ύπήρξε ή συμβολή του στην έξέλιξη τής ρωσικής στιχουργίας. Άλλος ρομαντικός τής ίδιας περιόδου ήταν ό ποιητής Κωνσταντίνος Μάτιουσκωφ (1787-1855), μέ ιδιαίτερη ώστόσο μαθητεία στην Άρχαία έλληνική και λατινική λυρική ποίηση (Άνακρέων, Σαπφώ, Όράτιος κ.λπ.). Δεξιότηχνης τής μικρής, κομφής, φόρμας. Δέν είναι οι μόνοι ρομαντικοί ποιητές αύτή τήν έποχή,³² αλλά οι πιό έξέχοντες.

Ρομαντικός ύπήρξε και ό Άλέξανδρος Πούσκιν (1799-1837), έπηρασμένος ίδίως από τόν Μπάυρον, τουλάχιστο ως τό 1825-1826. Πρόκειται για τή διετία, Αύγουστος 1924-Σεπτέμβρης 1826, πού έμεινε σέ περιορισμό στό μητρικό του κτήμα στό χωριό Μιχαηλόφσκογιε. Αύτή τή διετία, εκεί στην άπομόνωση μέ συντροφιά τήν άγαπημένη του παραμάνα

²⁸. Μήτσος Αλεξανρόπουλος, *Η Ρωσική Λογοτεχνία*, ό.π., σσ. 309-310.

²⁹. Ό.π., σ. 324.

³⁰. Ό.π., τόμος Β', σ.9.

³¹. Ό.π., σ. 18.

³². Μεταξύ αυτών και όρισμένοι Δεκεμβριστές, Ριλέγιεφ, Ραγιέφσκι, Όντόγιεφσκι, Κιουχελμπέχερ, κ.ά.

Άρινα Ροντιόνοβνα,³³ κάτι άλλαξε μέσα του: «όσον αφορά όμως τον έσωτερικό του κόσμο, κατά το διάστημα που έμεινε στο Μιχαήλοβο έγινε μέσα του μια σοβαρή αλλαγή. Έδώ ξέφυγε τελείως απ' τον Βυρωνισμό. [...], στο Μιχαήλοβο κατώρθωσε να παρουσιάσει έξη κεφάλαια του "Ευγένιου Όνέγκιν"».³⁴ Το έργο *Ευγένιος Όνέγκιν* απαρτίζεται από όχτώ κεφάλαια. Το πρώτο το είχε αρχίσει ο Πούσκιν το 1823-1824, όταν ήταν στο Κισινιόφ και την Όδυσσό. Όλοκλήρωσε αυτό και έγραψε άλλα πέντε στο μητρικό χωριό του, 1824-1826. Το 1830, βρίσκεται πάλι απομονωμένος για τρείς μήνες, λόγω χολέρας, στο πατρικό τώρα κτήμα Μπόλτινο. «Έκεί τελειώνει τον *Ευγένιο Όνέγκιν* (τά δυό τελευταία κεφάλαια)...»³⁵ Έτσι ο *Ευγένιος Όνέγκιν* ολοκληρώνεται το 1830. Μέ αυτό το κορυφαίο έμμετρο έργο του ο Πούσκιν αφήνει πίσω του τον Μπάυρον³⁶ και το ρομαντισμό και προσγειώνεται στον πραγματισμό τής ρωσικής ζωής.³⁷ Ο *Ευγένιος Όνέγκιν* ως γλώσσα, στιχουργία, ποιότητα και αντίληψη τής ρωσικής κοινωνίας, είναι κατά έναν τρόπο ή δικαίωση και ή ολοκλήρωση όσων έγιναν στο στίβο τής ρωσικής ποίησης από την εποχή του Μεγάλου Πέτρου και ύστερα. Ο Πούσκιν, μετά από την κρίσιμη καμπή,³⁸ δέν έγραψε μόνο τον *Ευγένιο Όνέγκιν*, αλλά και άλλα έργα όνομαστά, μικρά και μεγάλα, ανάμεσά τους και το *Χάλκινο καβαλάρη*.³⁹ Για ό,τι συζητώ εδώ σημασία έχει πώς μέ τον *Όνέγκιν* ο ποιητής αφήνει πίσω του τον ιδεοκρατούμενο ρομαντικό έαυτό του και περνάει στη βαθμίδα του πραγματιστή.⁴⁰ «Έδώ», λέει ο Μπελίνσκι για τον *Ευγένιο Όνέγκιν*, «ο Πούσκιν

33. Απ' αυτή άκουσε τά παραμύθια και τούς θρύλους τής λαϊκής Ρωσίας.

34. Α. Σκαμπιτσέφσκι, «Βιογραφικό σημείωμα», στο βιβλίο *Α. Πούσκιν, Ευγένιος Όνέγκιν*, μετάφραση Κοραλία Μακρή, Δ. Κοροντζής, Αθήνα 1977, σσ. 12, 13.

35. Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Πέντε Ρώσοι κλασικοί*, ό.π., σ. 100.

36. Λεπτομέρεια: στο όγδοο κεφάλαιο του *Ευγένιου Όνέγκιν* υπάρχει μότο του Μπάυρον.

37. Ο *Ευγένιος Όνέγκιν*, φαίνεται πώς έχει αγαπηθεί ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Έχω ύπόψη μου τρείς μεταφράσεις που έκπονηθήκαν έπευθείας από τά ρωσικά στά τελευταία 60 χρόνια. (Νίκου Παπακωνσταντίνου, έμμετρη, Αθήνα 1962. Κοραλίας Μακρή πεζή -όχι άμετρη-, Κοροντζής, Αθήνα 1977. Κατερίνας Άγγελάκη-Ρούκ, έμμετρη, Καστανιώτης, Αθήνα 2000). Στο έργο αυτό αναφέρεται τό κείμενό μου, «Η άναγνώριση τής Τατιάνας», (*Ζητήματα Λογοτεχνικής κριτικής*, Γιάννινα 1980, Δωδώνη Αθήνα 1982, 1988).

38. Ο Ντοστογιέφσκι παρατηρεί σχετικά ότι «Η άρχή του *Όνέγκιν*, π.χ., άνήκει κατά τή γνώμη μου στην πρώτη περίοδο [του Πούσκιν]...» *Τό ήμερολόγιο ενός συγγραφέα*, μετάφραση Μίνα Ζωγράφου, Δαρειμάς, Αθήνα, χ.χ., σ. 685. Θα χρειαστεί νά θυμηθούμε αυτή τή λεπτομέρεια όταν φτάσουμε στον Καρυωτάκη.

39. Έχει μεταφραστεί στην έλληνική από τον Αλεξανδρόπουλο (Δελφίνο, Αθήνα 1995).

40. Άν και ή ποίηση, όπως λέμε, είναι άμετάφραστη, θά ήθελα νά δώσω δειγματοληπτικά έστω μόνο μία στροφή από τή μετάφραση τής Κατερίνας Άγγελάκη-Ρούκ. (Είναι από την τελική συνάντηση του Όνέγκιν μέ την Τατιάνα, την όποία είχε περιφρονήσει όταν την είχε συναντήσει νέα κοπέλα σην έπαρχία της. Τώρα που τή βρίσκει μέσα στη λάμψη τής Αυλής ν' άστράφτει μπροστά του, πέφτει έρωτικός ίκέτης στα πόδια της. Η Τατιάνα, που καταλαβαίνει τί του συμβαίνει, του λέει ανάμεσα σε άλλα κι ένώ είναι μόνοι τους πρόσωπο μέ πρόσωπο μέσα στο άρχοντικό της.)

Τότε -ψέματα μήπως;- στην έρημιά
Μακριά απ' τό μάτιαιο κουτσομπολιό που αγαπάτε
Καθόλου δέ σ'άς άρεσα... Γιατί σήμερα
Τόσο μέ κυνηγάτε;
Γιατί τόσο σ'άς άπασχολώ;
Μήπως γιατί τώρα κυκλοφορώ
Στην κοινωνία την ύψηλή;

δέν είναι μονάχα ποιητής. Είναι ακόμα εκπρόσωπος τής κοινωνικής συνείδησης, πού ξυπνάει για πρώτη φορά: ύπηρεσία τεράστια στην ποίηση και στον τόπο!

»Πρὶν ἀπὸ τὸν Πούσκιν, ἡ ρωσικὴ ποίηση δὲν ἦταν ἄλλο παρὰ μιὰ ἔξυπνη καὶ καλὴ μαθήτρια τῆς Εὐρωπαϊκῆς μούσας.»⁴¹

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πούσκιν, στὴ δεκαετία 1820 ἔχουμε ἄλλους δυὸ ἐπιφανεῖς ἐκφραστὲς τῆς ρωσικῆς πραγματικότητας. Τὸν Ἰβάν Κριλώφ (1768-1844) καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Γκριμπογιέντωφ (1795-1829). Ὁ πρῶτος, ἀφοῦ γιὰ πολλὰ χρόνια ἐπιδόθηκε σὲ διάφορα εἶδη τοῦ λόγου, ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, σάτιρα, ἀπὸ τὰ τριάντα ὀχτῶ του χρόνια (1806) ἄρχισε νὰ γράφει τοὺς ὀνομαστοὺς σατιρικοὺς τοῦ «Μύθους», ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του (1844). Ἔχοντας πρότυπα τὸν ἀρχαῖο Αἴσωπο καὶ τὸ Γάλλο Λαφονταῖν, ὀδηγήθηκε σὲ μικρὰ, ἔμμετρα, σατιρικά κείμενα πάνω στὶς καταστάσεις καὶ τὰ συμβάντα τῆς τρέχουσας ρωσικῆς ζωῆς. Μὲ προσωπικὸ γοῦστο, γλώσσα, ἰδιοτυπία καὶ λαϊκὴ ἀντίληψη. «Στὸ πρόσωπο τοῦ Ι.Α. Κριλώφ», λέει ὁ Μπελίνσκι, «εἶδαμε, μὲ ὄλη τὴ σημασία τῆς λέξης, τὸν πραγματικὸ Ρῶσο, μὲ ὅλα τὰ χαρίσματα καὶ τὶς ἀδυναμίες, πού ἰδιαίτερα μᾶς χαρακτηρίζουν».⁴²

Τὸ ἄλλο ὄνομα πού συνδέθηκε μὲ τὴν καμπὴ τῆς ρωσικῆς ποίησης ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητα σὴν ὠριμότητα εἶναι ἐκεῖνο τοῦ Ἀλέξανδρου Γκριμπογιέντωφ (1795-1829). Στὴ σύντομη ζωὴ του ὅ,τι ἀξιόλογο ἔγραψε ἦταν τὸ ἔμμετρο, σατιρικὸ, θεατρικὸ ἔργο, «Τὸ πολὺ μυαλὸ βλάπτει» ἢ «Συμφορὰ ἀπὸ τὸ πολὺ μυαλὸ». Γράφτηκε τὸ 1823, δημοσιεύτηκε πρώτη φορά, περικομμένο ἀπὸ τὴ λογοκρισία, τὸ 1833 καὶ μόλις τὸ 1862 πλῆρες. «Οἱ στίχοι του ἐλεύθεροι, σύντομοι, πλούσιοι σ' ἀπρόσκοπτες ἀντιθέσεις καὶ κωμικὰ στοιχεῖα εἶναι σὴν μνήμη κάθε καλλιεργημένου Ρῶσου.»⁴³ «Σχεδὸν κάθε στίχος τῆς [τῆς κωμωδίας] ἔχει περάσει σὴν καθημερινὴ γλώσσα, καὶ οἱ παροιμίες τοῦ Γκριμπογιέντωφ εἶναι τόσο πολυάριθμὲς ὅσο καὶ ἐκεῖνες τοῦ

Γιατί εἶμαι πλούσια καὶ γνωστή,
 Γιατί ὁ ἀντρας μου σὸν πόλεμο παθῶν
 Τὰ ἔχει καλά μὲ τὴν Αὐλή;
 Ἥ μήπως γιατί τώρα ἡ δικὴ μου ἡ ντροπὴ
 Θά 'ταν σὸ στόχαστρο ὀλονῶν
 Καὶ σὴν κοινωνία θὰ μπορούσατε
 Νὰ ἔχετε ὅποια δελεαστικὴ θέση ἐπιθυμούσατε;

⁴¹. Μπελίνσκι, *Ἀνάλεκτα*, πρόλογος, θεώρηση, ἐπιμέλεια, Βάσος Γεωργίου, μετάφραση ἀπὸ τὰ ρωσικὰ Λιλίκα Γεωργίου, Μάχη Γεωργίου-Κορωναίου, Κάλβος, Ἀθήνα 1970, σ. 71.

⁴². Μπελίνσκι, *Θεωρητικὰ κείμενα* λογοτεχνίας, μετάφραση Λουκᾶς Καστανάκης, Πρόλογος-ἐπιμέλεια Γιώργος Καραντώνης, Gutenberg, Ἀθήνα 1988, σ. 69. Ὁ Καζαντζάκης σὴν *Ἱστορία* του, δίνει μερικές περιλήψεις ἀπὸ τοὺς «Μύθους» τοῦ Κριλώφ. Παραθέτω μιὰ τέτοια περιληψὴ ἀπὸ ἓνα «μῦθος», πού δὲν εἶναι ἄσχετος ἀπὸ τὴ νεοελληνικὴ μας προγονοπληξία. «Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ περίφημους μύθους του εἶναι καὶ «Οἱ χῆνες»: Κάποιος Χωριάτης πῆγαινε σὸ παζάρι χῆνες· σὸ δρόμο οἱ χῆνες βέπουν ἓνα διαβάτη καὶ τοῦ παραπονιοῦνται γιατί μὲ τόσο κακὸ τρόπο τὶς μεταχειρίζεται ὁ χωρικός, ἐνῶ αὐτὲς κατάγονται ἀπὸ ἀπευθείας ἀπὸ τὶς ἡρωικὲς χῆνες πού ἔσωσαν τὸ Καπιτώλιο τῆς Ρώμης. Ὁ διαβάτης τὶς ρωτᾷ τί ἔκαναν αὐτὲς οἱ ἴδιες; Μὰ ἡ ἀπόκριση πού δίνουν εἶναι πάντα ἡ ἴδια: "Οἱ πρόγονοί μας ἔσωσαν τὴ Ρώμη!". Ὁ διαβάτης τέλος ἀγανακτεῖ: "ἀφῆστε τοὺς προγόνους σας ἤσυχους, -θῆρισαν τὴ δόξα ἀπὸ τὰ ἔργα τους- ἔσεῖς ὅμως κυράδες μου, μόνο ψητὲς ἀξίζετε". Ν. Καζαντζάκης, *Ἱστορία τῆς Ρωσικῆς Λογοτεχνίας*, ἐκδόσεις: Ἐλ. Καζαντζάκη, Ἀθήνα 1965, σ.33.

⁴³. Marcelle Ehrhard, *Ἡ Ρωσικὴ Λογοτεχνία*, μετάφραση Σάββας Βασιλείου, Ἰωάν. Ν. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1965, σ. 33.

Κριλώφ.»⁴⁴ Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι μιά καυστική σάτιρα τῆς κατεστημένης ρωσικῆς κοινωνίας. Ὁ κεντρικὸς ἥρωας, ὁ Τσάτσκι, νέος, μορφωμένος, ξύπνιος καὶ ἀσυμβίβαστος, ὅταν γυρίζει ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴ Μόσχα, γίνεται τὸ μαῦρο πρόβατο σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον καὶ ἀναγκάζεται νὰ τὸ σκάσει ἀναυλα.⁴⁵

Τοὺς παραπάνω τρεῖς ποιητές τοὺς σχετίζει ἀξιολογικά ὁ κριτικὸς Μπελίνσκι ὡς ἑξῆς:

«Μαζὶ μὲ τὸ *Συμφορά σου πού ἔχεις πολὺ μυαλό*, τὸ μεγαλοφυές ἔργο τοῦ Γκριμπογιέντωφ, τοῦ συγκαιρινοῦ του, τὸ μυθιστόρημα σὲ στίχους τοῦ Πούσκιν [*Ὀνέγκιν*] ἔβαλε τὰ θεμέλια τῆς καινούργιας ποίησης καὶ τῆς καινούργιας ρωσικῆς λογοτεχνίας.

»Ἄν ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία δὲν εἶχε γνωρίσει τὸν Κριλώφ, ὁ στίχος τοῦ Γκριμπογιέντωφ δὲ θὰ εἶχε αὐτὴ τὴν τόσο ἐλεύθερη κι ἀβίαστη πρωτοτυπία. Κοντολογίης δὲ θὰ τραβοῦσε τόσο μακριά.»⁴⁶

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡλικίας περισσότερο ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἔζησε ὁ Κριλώφ, 76 χρόνια, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἐνεργὸς ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1844. Λιγότερο ἀπ' ὄλους ὁ Γκριμπογιέντωφ πού πέθανε τὸ 1829 σὲ ἡλικία 34 χρονῶν. (Ἄς εἰπωθεῖ ἐδῶ πὼς ἂν καὶ τὴ *Συμφορά* τὴν ἔγραψε τὸ 1823 δὲν ἔπαψε ἔκτοτε νὰ κάνει διορθώσεις γιὰ μεγάλο διάστημα.) Στὴ μέση βέβαια βρίσκεται ὁ Πούσκιν, πού ἔζησε 38 χρόνια καὶ πέθανε τὸ 1837 στὴν ἀκμὴ του.

Μὲ τοὺς τρεῖς ρώσους ποιητές πού προανάφερα, ἡ δεκαετία τοῦ 1820 ἀναδειχεται ὡς δεκαετία κατὰ τὴν ὁποία ὀλοκληρώνεται ἡ βιμπ τῆς ρωσικῆς ποίησης καὶ ἀρχίζει ἡ μακρὰ περίοδος τῆς ὠριμῆς ἢ «κλασικῆς» τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι κατὰ ἓνα τρόπο ἡ δεκαετία αὐτὴ μετέχει, τόσο στὸ προκλασικὸ στάδιο αὐτῆς τῆς ποίησης, ὅσο καὶ στὸ μὸλις ἀρχόμενο «κλασικὸ» ἢ, ἀλλιῶς, τῆς ὠριμότητος. Τὸ μέλλον ἔδειξε ὅτι ἡ τριάδα τῶν Πούσκιν, Κριλώφ, Γκριμπογιέντωφ, ἀνοίξε διάπλατα τὴν πόρτα στὴν ἰθαγένεια τῆς ρωσικῆς ποίησης καὶ γενικότερα τῆς λογοτεχνίας. Γι' αὐτὸ οἱ μετεγενέστεροι λογοτέχνες οὐδέποτε τοὺς ξέχασαν. Κάνει πάντως ἐντύπωση ὅτι οἱ Ρῶσοι κριτικοὶ καὶ ἱστορικοὶ τῆς λογοτεχνίας διέγραψαν μὲ σαφήνεια, τόσο τὴ χρονικὴ περίοδο τῆς ποιητικῆς τους βιμπ (χωρὶς νὰ τὴν ὀνοματοθετοῦν), ὅσο καὶ τὴν κλιμάκωσή της μέσα στὰ ἑκατὸν τριάντα χρόνια, πού μεσολάβησαν

⁴⁴. D.S. Mirsky, ὀ.π., σ. 94.

⁴⁵. Ἀντιγράφω ἐνδεικτικὰ λίγα λόγια ἐνὸς προσώπου τοῦ ἔργου, ἐκπροσώπου τῆς κατεστημένης κοινωνικῆς τάξης:

Υπάρχουνε βιβλία καὶ βιβλία. Μεταξὺ μας:
 ἂν βάζανε ἐμένα στὴ λογοκρισία,
 δὲν θ' ἄφηνα μῦθο γιὰ μῦθο. Ὡχ, οἱ μῦθοι εἶν' ὁ θάνατός μου!
 Νὰ ρεζιλεύουνε αἰωνίως τοὺς λέοντες! τοὺς ἀετούς!
 Θᾶ πεῖτε, ζῶα εἶναι,
 μὰ ὅμως ἂν καὶ ζῶα δὲν παύουνε νὰ εἶναι βασιλεῖς.

Ἀλεξ. Γκριμπογιέντωφ, *Συμφορά ἀπὸ τὸ πολὺ μυαλό*, μετάφραση Μῆτσος Ἀλεξανδρόπουλος, Δωδῶνη, Ἀθήνα 1990, σ. 170.

⁴⁶. Μπελίνσκι, *Ἀνάλεκτα*, ὀ.π., σ. 74.

από το 1700 ως το 1830. Γεγονός που δείχνει την ύψηλή στάθμη της ρωσικής λογοτεχνικής κριτικής και ιστοριογραφίας.

IV

Η βμπ της έλλαδικής ποίησης συνδέεται με την προοδευτική ανάπτυξη της Αθήνας, άφóτου όρίστηκε πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους. Της Αθήνας που, από μιά ρημαγμένη άκατοίκητη κωμόπολη το 1830, ή όποια το 1834 άριθμοΰσε μόλις δέκα χιλιάδες κάτοικους, διαμορφώθηκε σε άστικό κέντρο δυτικού τύπου, τό όποίο τό 1930 άριθμοΰσε πεντακόσιες χιλιάδες και πλέον κάτοικους. Καί ταυτόχρονα σε κύριο κέντρο πνευματικῶν ζυμώσεων ως τό 1930 τουλάχιστο, καθώς έκτοτε παρουσιάζεται ως δεύτερο πνευματικό κέντρο και ή Θεσσαλονίκη. Ο σαφής προσανατολισμός της Αθήνας προς την άστική Εϋρώπη έχει τόν αντίστοιχό του στο σαφή προσανατολισμό της νεοελληνικής λογοτεχνίας προς τή σύγχρονη εϋρωπαϊκή λογοτεχνία. Από τήν άποψη αυτή ή νεοελληνική λογοτεχνία και φυσικά ή ποίηση είναι κι αυτή μιά «μαθητευόμενη» λογοτεχνία, όπως ήταν ή λατινική «μαθητευόμενη» στην άρχαία έλληνική και ή ρωσική «μαθητευόμενη» στην εϋρωπαϊκή. Όλες οι τάσεις που έκδηλώθηκαν στη νεοελληνική λογοτεχνία, μέχρι τό 1950 τουλάχιστο, άκολουθήσαν τις εϋρωπαϊκές νεοτεριστικές τάσεις. Τοΰτο δέν σημαίνει ότι ή νεοελληνική λογοτεχνία δέν άπόκτησε ποτέ δική της ίθαγένεια. Όμως για νά τήν άποκτήσει χρειάστηκε νά διανύσει πρώτα, όπως ή λατινική και ή ρωσική, τά στάδια της δικής της βασικής μεταβατικής περιόδου.

Η βμπ της έλλαδικής ποίησης παρουσιάζει, αν θεωρήσουμε τους Φαναριώτες και τους διαδόχους τους μεταφαναριώτες μιά ποιητική βαθμίδα,⁴⁷ τέσσερα άνελικτικά στάδια (όσα και ή λατινική και ή ρωσική). Φαναριώτες-μεταφαναριώτες, γενιά του 1880, μεταπαλαμικοί ποιητές, γενιά του 1820.

α) Φαναριώτες-μεταφαναριώτες (Άδελφοί Σοΰτσοι, Ραγκαβής, Καρασούτσας, Παπαρρηγόπουλος, και λοιποί). Όπως και οι ποιητές που άνοιξαν τό άνανεωτικό δρόμο στη ρωμαϊκή και στη ρωσική ποίηση, υπήρξαν και αυτοί άβαθείς μιμητές ενός ξένου πρότυπου: της εϋρωπαϊκής ρομαντικής ποίησης. Τό άποτέλεσμα της δουλειάς τους δέν είχε βέβαια τίποτα από τήν πρωτοτυπία, τό βάθος και τήν ιστορική συγκυρία του εϋρωπαϊκού ρομαντικού κινήματος. Ήταν ωστόσο μιά άρχή εκ τῶν ένόντων. Κι αυτά τά «ένόντα» άποτελοΰσαν, όπως θά λεγε ίσως ό Ντοστογιέφσκι, «τό βάθος της υπόθεσης». Τό πρώτο ήταν ή άγλωσσία. Οΰτε τή γλώσσα της ύπαιθρου γνώριζαν οι ποιητές αυτοί, οΰτε έμπειρική γνώση της ύπαιθρου είχαν.⁴⁸ Άλλωστε στην ύπαιθρο δέν υπήρχε άπόλυτη γλωσσική ένότητα, μιά και τά διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα είχαν τό καθένα τήν ιδιαίτερη διάλεκτό τους. Οΰτε γηγενή γλώσσα άστική μπορούσαν νά έχουν οι συγκεκριμένοι ποιητές, άφοΰ δέν υπήρχε καν διαμορφωμένη άστική κοινωνία. Έτσι πολύ φυσικά, σύμφωνα και με τή σχετική λόγια παιδεία τους, στράφηκαν προς τήν

⁴⁷. Οι ιστορίες της λογοτεχνίας μας αναφέρουν τους μεταφαναριώτες ως «Αθηναϊκή Σχολή», χωρίς ωστόσο, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, νά έξηγεΐται κατά τί αυτοί οι ποιητές, ως σύνολο, άνταποκρίνονται στις άπαιτήσεις του όρου *σχολή*.

⁴⁸. Μικρή λεπτομέρεια, οι ποιητές της πρώτης βαθμίδας δέν φόρεσαν ποτέ φουστάνελα.

άρχαια ελληνική γλώσσα, μιά γλώσσα ωστόσο που δέν είχε πρακτική σχέση μέ τή νεοελληνική πραγματικότητα. Έκτός από τήν άγλωσσία, τό δεύτερο από τά «ένόντα» ήταν ή έλλειψη κοινωνικού βάθρου. Στή πρωτεύουσα του νέου κράτους δέν υπήρχε διαμορφωμένος κοινωνικός ιστός και μάλιστα δυτικού τύπου. Ό,τι υπήρχε ήταν μιά άναρχη προσπάθεια νά προκύψει συγχώνευση των έτερόκλητων στοιχείων που συγκροτούσαν τήν τότε Αθήνα στην βρεφική της ηλικία. Έτσι χωρίς γλώσσα μέ άπευθείας σχέση προς τή ζωή και χωρίς κοινωνικό βάθρο, οί ποιητές του πρώτου σταδίου, άδικημένοι από τήν ιστορική περίοδο που περνούσε ή χώρα, έκαναν ό,τι μπορούσαν.⁴⁹ Μίλησαν σαν ρομαντικοί και σαν έκφραστές ενός κόσμου, όποιος, αν έξαιρέσουμε τίς ύμνητικές αναφορές τους στην Έπανάσταση του 1821, περισσότερο ύποθετικά παρά πραγματικά υπήρχε. Μολαταύτα, πηγαίνοντας από τους Σούτσους προς τόν Παράσχο, κάτι έγινε, μιά κάποια ύποτυπώδης έστω κίνηση προς τό έδαφος τής τότε πραγματικότητας.⁵⁰

β) Τό δεύτερο στάδιο άφορα τήν ποιητική γενιά του 1880, μεταξύ των όποιων προέχει ή παρουσία του Παλαμά, του Καμπά και του δραστήριου Δροσίνη. Παρά τά έθνικά και κοινωνικά πλήν, οί ποιητές αυτοί και προπαντός ο Παλαμάς, σέ αντίθεση μέ τους προγενέστερους, χάρη στο δημοτικισμό και στην Μεγάλη Ίδέα, διαπνέονται από αισθήματα αισιοδοξίας. Αν και όλοι τους ξεκίνησαν ως καθαρειουσιάνοι μαθητές των προηγούμενων ποιητών, αρκετά νωρίς στράφηκαν προς τό δημοτικισμό, ιδίως μετά *Τό ταξίδι μου* του Ι. Ψυχάρη, τό 1888. Στά θεωρητικά τους κείμενα ωστόσο αντιμετώπισαν άνυπέβλητες δυσκολίες μέ τή δημοτική. Τά «ένόντα» έπαιξαν τόν άρνητικό τους ρόλο και σ' αυτούς τους ποιητές. Πρώτα πρώτα γλωσσικά. Χωρίς νά έχουν τήν ώριμότητα νά κατανοήσουν τό παράδειγμα του Σολωμού, θέλησαν νά ταυτιστούν μέ τή γλώσσα τής υπαίθρου, παραβλέποντας, άνάμεσα σέ άλλα, τήν πολιτισμική, τεχνολογική και κοινωνική κατεύθυνση τής Αθήνας προς τήν αστική δύση. Μάλιστα έδωσαν τόση σημασία στο δημοτικισμό που σχεδόν ταύτισαν τή δημοτικιστική γλώσσα μέ τήν ποίηση. Από τ' άλλο μέρος, αν και ή κατεύθυνση τής εξέλιξης είχε πρότυπο τήν αστική Εύρώπη, τό κοινωνικό βάθρο τής Αθήνας, ως χωνευτήρι έτερόκλητων στοιχείων, παρέμεινε ακόμα αρκετά άδιαμόρφωτο. Τό άποτέλεσμα ήταν οί ποιητές του 1880 νά γράφουν σαν νά ζούσαν έξω από τό περιβάλλον τής Αθήνας, τόσο από άποψη κοινωνική, όσο και από άποψη θεματική και γλωσσική. Αύτή ή έλλειψη προσγείωσης στο έδω και τώρα τής Αθήνας είχε βασική αίτία, όχι τόσο, όπως θά νόμιζε κανείς, τό μικρό τους ποιητικό τάλαντο, όσο τά άρνητικά «ένόντα» τής ιδιότυπα αναπτυσσόμενης πρωτεύουσας. Άρνητικό ρόλο έπαιξε ως ένα βαθμό και ή Μεγάλη Ίδέα που δέν άφησε όλωσδιόλου άκαπέλωτη τήν ποιητική πράξη, ιδίως του Παλαμά που είχε κατεξοχήν κράση έπικού ποιητή. Όμως παρόλα τά μείον που χαρακτηρίζουν τό έργο των ποιητών του 1880 -στόμφορ και μεγαλομανία, όπως των προγενέστερων, θεματικός προσανατολισμός εκτός τόπου και χρόνου, άβαθής γλωσσικός προβληματισμός, ταύτιση ή σχεδόν δημοτικής και ποίησης- μέ τή γενιά αυτή

⁴⁹. Μέ τά ζητήματα των μεταβατικών βαθμίδων στην έλλαδική ποίηση ασχολήθηκα στο βιβλίο μου *Η μεταβατική περίοδος τής έλλαδικής ποίησης. Η σταδιακή της εξέλιξη από τήν ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως τό 1930*. Σοκόλης, Αθήνα 2006.

⁵⁰. Μέ μόνη φωτεινή έξαίρεση τά λίγα ποιήματα του Ζαλοκώστα, που, γραμμένα σέ δημοτική γλώσσα, άφορούσαν οικογενειακές του άτυχίες.

έγινε ένα σημαντικό βήμα προς την πραγμάτωση της έλλαδικής βμπ. Μάλιστα εκ των ύστερων ξέρουμε πώς ήταν άτύχημα πού ή ίσχυρή προσωπικότητα του Νίκου Καμπά -ό οποίος δέν άκολουθοΰσε την παλαμική γραμμή- δέν στάθηκε περισσότερο θετική για την έξελικτική τροχιά της ποίησης. Ο Καμπάς άφησε ωρίς την ποίηση για να άσχοληθεΐ με τή νομική έπιστήμη. Πρόλαβε ώστόσο να δείξει τό σημείο του όρίζοντα προς τό όποιο θά στρεφόταν μελλοντικά ή ποιητική πορεία. Κάτι πού για λόγους κατανοητούς στην έποχή του πέρασε άπαρατήρητο. Με τή γενιά αυτή, έστω και αντίθετα προς την έξελικτική πορεία της Άθήνας, όπου οι ίδιοι ζοΰσαν, πέρασε στην ποίηση ή έλληνική ύπαιθρος και δόθηκε μιá σχετικά άναγνωρίσιμη εικόνα της νεοελληνικής παραδοσιακής ζωής. Υπήρξε σπουδαία πρόοδος στην τεχνική της στιχουργίας. Δόθηκε, αν και όχι με τον καλύτερο τρόπο, ή έκκίνηση για μιá γλώσσα σύγχρονη.

γ) Τό τρίτο στάδιο πραγματώνεται από τους λεγόμενους μεταπαλαμικούς ποιητές. Μιá ομάδα σκαπανέων ποιητών πού έχει άδικηθεί από την κριτική και την ιστορία. Ο Δημαρής μάλιστα, όλωσδιόλου άκριτα, τους τοποθετεί κάτω από τή «βαριά σκιά του Παλαμά». Κάτω από τή «βαριά σκιά του Παλαμά» δέν μπορούσαν να ανήκουν ποιητές οι όποιοι, την ώρα πού διπλασιαζόταν γεωγραφικά και πληθυσμιακά τό κράτος, άπελευθέρωναν την ποίηση από τον ιδεολογικό ζυγό της Μεγάλης Ίδέας. Γεγονός πού δέ σημαίνει πώς ήταν λιγότερο πατριώτες από τους μεγαλοϊδεατικούς, αλλά περισσότερο ποιητές. Έπιπλέον, με πρωτεργάτη τον Κ. Χατζόπουλο εισηγήθηκαν, αν και όχι με την ώριμότερη αντίληψη, τό κίνημα του συμβολισμού. Έδωσαν έπίσης σημαντική ώθηση στον τομέα της στιχουργικής δεξιοτεχνίας. Τέλος, και δέν είναι τό λιγότερο, με τους μεταπαλαμικούς ποιητές, μολονότι κατά βάση δημοτικιστές, έγιναν τά πρώτα βήματα προς τή γλώσσα και τό κλίμα της άναπτυσσόμενης Άθήνας. Για τον Πορφύρα ιδιαίτερα θά έλεγα πώς πρόλαβε να πατήσει στο κατώφλι της νέας έποχής πού ξανοιγόταν με αίχμη την πρωτεύουσα του νέου κράτους. Για τους παραπάνω λόγους, οι ποιητές αυτοί, θά έπρεπε να κριθοΰν ως άξιοι σκαπανείς στη σταδιακή πορεία της έλλαδικής ποίησης προς την ολοκλήρωση της βασικής της μεταβατικής περιόδου. Αντί γι' αυτό κοιτάχτηκαν από τό πρίσμα της μεγαλοϊδεατικής παλαμικής μεγαλοστομίας και αντιμετωπίστηκαν σαν παρίες ή περίπου του ποιητικού γεγονότος. Ζηλεύει κανείς την ώριμότητα της ρωσικής κριτικής πού είδε με διαύγεια την πορεία της δικής της ποίησης προς την βμπ, χωρίς να αντιμετωπίζει στατικά τό ζήτημα. Σέ μās ή κριτική και οι ιστορίες της λογοτεχνίας δέν είδαν με την ίδια αντίληψη τό πέρασμα από τή μιá γενιά στην άλλη, αλλά στατικά με βάση όρισμένα όνόματα, μεγάλα, μέτρια ή μικρά. Έτσι αντί για ιστορία σταδιακών περασμάτων από τή μιá γενιά στην άλλη, έχουμε απλώς ιστορική όνοματολογία. Καθόλου παράξενο άφου τά κριτήρια καθορίστηκαν, όπως έδειξε ή σημαντική έργασία της Βενετίας Άποστολίδου,⁵¹ από τίς ιστορικοκριτικές προτάσεις του Παλαμά, πού είδε τή γενιά του σαν τό κέντρο του κόσμου. Πράγμα πού σημαίνει ότι οι ιστορίες της λογοτεχνίας μας παραγνωρίζουν την κλιμακωτή ιστορική ανέλιξη της λογοτεχνίας. Αν σταθμίσουμε ώστόσο με δυναμικό τρόπο την άκολουθία των ποιητικών

⁵¹. Βενετία Άποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Θεμέλιο, Άθήνα 1994.

γενιών, όφείλουμε νά αποδόσουμε δικαιοσύνη στους μεταπαλαμικούς ποιητές. Γιατί οί ποιητές αύτοί ύπήρξαν άξιοι σκυταλοδρόμοι στην πορεία τής έλλαδικής ποίησης πρός τήν ώριμότητά της.

δ) Τό τέταρτο καί τελευταίο στάδιο τής έλλαδικής βμπ πραγματώνεται από τούς ποιητές τοῦ 1920. Από τούς έκπροσώπους τής γενιάς αύτής καί μέ κορυφαίο τό Κώστα Καρυωτάκη περνάμε όριστικά στό στάδιο τής άθιναϊκής άστικής πραγματικότητας. Αύτής τής παραγωγικότητας πού μετά από έξήντα χρόνια, στά 1980 περίπου, θά έχει έπιβληθεί σέ όλη τή χώρα, άκόμα καί στην άκραιο βουκολική ύπαιθρο. Από τόν πρώτο κίόλας ποιητή τής γενιάς, τό Ρώμο Φιλύρα εισάγονται σέ μεγάλο βαθμό τό λεξιλόγιο, οί άνθρωποι καί ή άτμόσφαιρα τής πρωτεύουσας. Κάτι βέβαια πού ολοκληρώνεται μέ τούς έπόμενους. Τό γεγονός αύτό αποκτάει τή σημασία του άν τό δοῦμε από τήν άποψη ότι για πρώτη φορά αίρεται στην έλλαδική ποίηση ό διχασμός άνάμεσα στό ποιητικό έργο καί στην κοινωνική όντότητα τών ποιητών. Αίρεται, μ' άλλα λόγια, ή δυσαρμονία πού ύπήρχε άνάμεσα στον τόπο καί τό χρόνο τής ποίησης καί στον τόπο καί τό χρόνο τής προσωπικής ζωής τών ποιητών. Θά παρατηρούσε ίσως κανείς πώς μιά τέτοια εξέλιξη συνιστά τυπικό γεγονός όφειλόμενο στην άνάπτυξη καί τή σχετική όμοιογένεια τής Αθήνας. Ασφαλώς, αλλά δέν είναι τόσο απλά τά πράγματα. Αρχικά γιατί κανένα από τά τέσσερα στάδια μέ τά όποια ολοκληρώνεται ή βμπ δέν συνιστά άπόλυτα τυπικό γεγονός, μηχανιστική δηλαδή συνάρτηση τών ιστορικών συνθηκών. Υπάρχουν ποιοτικά βήματα μέσα καί πέρα από τις ιστορικές συνθήκες σ' όλες τις βαθμίδες. Από τ' άλλο μέρος οί ποιητές τοῦ 1920 δέν θά ήταν αύτοί πού άναδειχτηκαν, άν δέν είχαν προηγηθεί οί πραγματώσεις τών προηγούμενων γενιών καί δέν άναπτυσσόταν ή Αθήνα πληθυσμιακά, πολιτισμικά καί ως χωνευτήρι έτερόκλητων στοιχείων.⁵² Σέ κάθε περίπτωση δέν είναι τυπικό γεγονός τό ότι οί ποιητές αύτοί είδαν τόν κόσμο μέσα από τήν προσωπική τους ζωή καί όχι ιδεατά καί γενικά, προσγειώνοντας τήν όρασή τους στην καθημερινή Αθήνα. Ούτε ότι είσηγήθηκαν μέ τό παράδειγμά τους τήν είλικρίνεια τοῦ αίσθήματος –πού συνιστά μέγιστη ποιητική κατάκτηση. Ούτε ότι άφησαν πίσω τους, μετά έστω από τά πρώτα έργα τους, τό ρομαντισμό καί τό συμβολισμό ως σχολές, για νά σκύψουν στα πράγματα καί νά άναδειχτούν σέ έξαιρετικό βαθμό πραγματιστές. Ούτε ότι κράτησαν κριτική στάση άπέναντι στα στραβά τοῦ καιροῦ τους. Ούτε τέλος ότι αύτοί άνοιξαν τήν κοίτη στην όποια θά βάδιζε μελλοντικά ή ποίησή μας, καθώς όλες οί πρωτοβουλίες τους υιοθετήθηκαν από τις μεταγενέστερες γενιές. Σήμερα είναι κοινό μυστικό ότι δέ διαβάζουμε, για τήν εύχαρίστησή μας, φαναριώτες καί μεταφαναριώτες, δέν διαβάζουμε Παλαμά καί Δροσίνη, δέν διαβάζουμε Γρυπάρη καί Χατζόπουλο. Ίσως διαβάζουμε πολύ λίγο Μαλακάση καί περισσότερο Πορφύρα. Όμως διαβάζουμε πολύ περισσότερο τούς ποιητές τοῦ είκοσι καί προπαντός τόν Καρυωτάκη. Πράγμα πού σημαίνει ότι μέ τούς ποιητές αύτούς έχουμε φτάσει στό όριο τής δόκιμης ποιητικής έκφρασης. Στην περίπτωση μάλιστα τοῦ Καρυωτάκη βρίσκουμε τή διφασική εξέλικτική

⁵². Άς σκεφτούμε τί θά ήταν ή γενιά τοῦ 1930 άν είχε βρεθεί στη θέση τής γενιάς τοῦ Παλαμά, έχοντας πίσω της τούς φαναριώτες-μεταφαναριώτες καί κοινωνικό πλαίσιο τήν τότε Αθήνα. Φυσικά δέν ξέρουμε τί θά ήταν άκριβώς. Όμως κάτω από τις ίδιες προϋποθέσεις παιδείας, γλώσσας, ποίησης καί κοινωνίας, δέν θά μπορούσε νά ήταν κάτι πολύ άνώτερο από τή γενιά τοῦ Παλαμά.

πορεία που είχε παρουσιάσει στη ρωσική ποίηση Ό Α. Πούσκιν. Έννοώ ότι ή πρώτη περίοδος του έργου του (*Ο πόνος του ανθρώπου και των πραγμάτων*, 1919. *Νηπενθή*, 1921) θά ήταν δυνατό να θεωρηθεί ότι ανήκει στην, ως ποϋμε ακολουθώντας τη ρωσική όρολογία, «προκλασική» ζώνη, ενώ ή δεύτερη περίοδος (*Έλεγεία και Σάτιρες*, 1927 σύν τά τελευταία τρία ποιήματα του 1928) στην «κλασική». Τώρα τό πόσο «κλασικός» και επίκαιρος είναι ό Καρυωτάκης τό λέει όλη ή μεταγενέστερή του, μέχρι τίς μέρες μας, νεοελληνική ποίηση και ή συνεχώς όγκούμενη βιβλιογραφία πάνω στό έργο του. Κάνει μάλιστα έντύπωση πώς ένας ποιητής μέ τόσο λίγο έργο έχει παραδειγματίσει τόσο πολλούς νεότερους ποιητές, ενώ ταυτόχρονα έχει προκαλέσει τόσο μεγάλο ένδιαφέρον από τή μεριά των μελετητών. Καθόλου παράξενο ώστόσο, καθώς μέ τόν Καρυωτάκη «άστραψε φώς» και γνώρισε ό τόπος τόν έαυτό του. Διαβάζοντας τό έργο του ξεχνάς σχολές και ρεύματα, ξεχνάς τό ποϋ και πώς μαθήτεψε, γιατί αισθάνεσαι μέσα στην νεοελληνική πραγματικότητα. Τόσο άμεσα και τόσο καιρία δοσμένη. Συμπερασματικά θά έλεγα πώς μέ τούς ποιητές του 1920 και μέ κορυφαίο τόν Καρυωτάκη όλοκληρώνεται ή βμπ τής έλλαδικής ποίησης, ενώ ταυτόχρονα μπαίνουμε στά χωρικά ύδατα τής ποιητικής μας ίθαγένειας.

***

Αναφορικά μέ τή βμπ τής έλλαδικής ποίησης θά ήθελα να προλάβω δύο έρωτήματα. Τό πρώτο είναι γιατί δέν αρχίζει ή περίοδος αυτή από τήν έφτανσιώτικη ποίηση; Τό δεύτερο είναι τί χρειάζεται, τί νόημα έχει, ό προσδιορισμός μιās τέτοιας περιόδου;

α) Γιατί δέν αρχίζει ή βμπ τής έλλαδικής ποίησης από τήν έφτανσιώτικη;

Τυπικά δέν αρχίζει, θά λέγαμε, γιατί τά έφτάνησα έντάχτηκαν στό νεοελληνικό κράτος τό 1864, τριάντα χρόνια άφότου όρίστηκε ή Αθήνα πρωτεύουσα του νέου κράτους. Όμως αυτή ή τριαντάχρονη καθυστέρηση έχει έλάχιστη ή καμιά σημασία. Η άρχή τής έλλαδικής ποίησης δέν μπορεί να τοποθετηθεί στα Έφτάνησα για δυό σοβαρούς λόγους.

Ό ένας είναι όπι ή κοινωνική, πολιτισμική, γλωσσική και ποιητική ανάπτυξη στα Έφτάνησα δέ συνταυτίζεται ιστορικά μέ τήν έλλαδική. Τά Έφτάνησα προηγήθηκαν τής έλλαδικής τό λιγότερο κατά έναν αιώνα. Μέ βάση τήν Βενετσιάνικη νομοθεσία είχαν αναπτυχθεί εκεί δυό σαφείς κοινωνικές τάξεις, ή τάξη των εύγενων και ή τάξη των ποπολάρων. Τόν 18^ο αιώνα είχαν ήδη διαμορφωθεί προηγμένα αστικά κέντρα. Γλωσσικό ζήτημα, μέ τή μορφή που έκδηλώθηκε άργότερα στην Αθήνα, δέν υπήρξε στα έφτάνησα, όπου έπίσημη γλώσσα ήταν ή ιταλική ως τό 1820.⁵³ Υπήρχε όμως λόγια και λαϊκή γλώσσα, χωρίς να βρίσκονται σε όξεία διαμάχη μεταξύ τους⁵⁴. Η λαϊκή πάντως χρησιμοποιήθηκε από άρκετά νωρίς στην ποίηση. Η στενή έπαφή των νησιών μέ τήν Ιταλία και παραπέρα μέ τήν άλλη Εύρώπη είχε εύεργετικές συνέπειες στην πολιτισμική ανάπτυξή τους. Ήδη στην Ζάκυνθο έχουμε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα στιχουργούς που, για τήν έποχή και τά μέτρα τους, είχαν φτάσει στην

⁵³. Mario Vitti, *Ιστορία τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Β' έκδοση, Όδυσσεάς, Αθήνα 2003, σ. 166.

⁵⁴. Ό.π., σ. 166.

άκμή τους (Αντώνιος Κατήφορος, Θωμάς Ξανθόπουλος). Ένω άκολούθησαν άλλοι έφτά νεότεροι, ανάμεσα στους όποιους προέχουν ό Αντώνιος Μαρτελάος και ό Θωμάς Δανελάκης.⁵⁵ «Δυστυχώς ή εις τας ώραιάς νήσους μας ένσκήψασα συμφορά, άν μή τελείως ματαιώση, πάντως έφ' ίκανόν θέλει ανακόψει τας περαιτέρω επί τουθ θέματος τούτου έρεύνας...»⁵⁶ Η «ένσκήψασα συμφορά» άφορά τόν ίσχυρό σεισμό πού χτύπησε τά Έφτάνησα τόν Αύγουστο του 1953, κατά τόν όποίο, πέρα από τή γενικότερη συμφορά, καταστράφηκε και πολύτιμο άρχαικό ύλικό. Η σχετική έρευνα του Μπουμπουλιόδη έγινε μόλις πριν από τούς σεισμούς στη Ζάκυνθο και έμεινε άνολοκληρή και χωρίς νά έπεκταθεί στα ύπόλοιπα νησιά. Ωστόσο μένοντας στο χώρο τής Ζάκυνθος, οι συγγραφείς τής έργασίας *Έπτανήσιοι προσολωμικοί ποιητές*, αναφορικά μέ τόν τίτλο της, παρατηρούν τά άκόλουθα: «Θά ήδυνάμεθα νά τούς άποκαλέσωμεν και προδρόμους, διότι ούτοι άκριβώς προετοιμάζουν τó έδαφος και τó πνευματικόν περιβάλλον, έντός του όποιου θ' άναπτυχθί ή μεταγενεστέρα πνευματική και λογοτεχνική κίνησις των Ιονίων, προετιμήσαμεν όμως τόν όρον προσολωμικοί, ως καθορίζοντα καλύτερον τήν σχέση με τόν βραδύτερον άναδειχθέντα άρχηγόν τής έπτανησιακής σχολής Έθνικόν βάρδον, ό όποιος, εις τας πρώτας γλωσσικάς και ποιητικούς έκδηλώσεις του, άκολουθεί τήν υπ' αυτών χαραχθείσαν παράδοσιν».⁵⁷ Τό συμπέρασμα είναι, άν γενικέσουμε τά λεγόμενα για τή Ζάκυνθο, ότi στα Έφτάνησα ή ποιητική βμπ είχε ολοκληρωθεί όταν μόλις άρχιζε στην Αθήνα ή έλλαδική κάτω από δυσμενέστατες συνθήκες.

Ο δεύτερος λόγος, για τόν όποίο δέν μπορεί νά τοποθετηθεί ή άρχή τής έλλαδικής βμπ στα Έφτάνησα, όφείλεται στο γεγονός ότi ή έλλαδική ποίηση δέν υπήρξε ή όργανική συνέχεια τής έφτανησιώτικης ποίησης. Δέν ξεκίνησε π.χ. από τó Σολωμό και δέν προχώρησε ως ώριμη συνέχειά του. Τό κοινωνικό, πολιτισμικό και γλωσσικό καθεστώς τής Αθήνας κατά τόν 19^ο αιώνα ήταν όλωσδιόλου διαφορετικό από εκείνο των Έφτάνησων. Πώς θά μπορούσε νά ύπάρχει όργανική ποιητική συνέχεια μέ τά Έφτάνησα, όταν στον κοινωνικό, στον πολιτισμικό και στο γλωσσικό τομέα επικρατούσαν πολύ διαφορετικές συνθήκες; Η ποίηση και γενικότερα ή λογοτεχνία δέν παράγεται στο κενό. Τά Έφτάνησα είχαν προηγηθεί ως πράξη κατά πολύ τής έλλαδικής Αθήνας. Κι αυτή ή διαφορά δέν ήταν δυνατό νά καλυφτεί ό,τι κι άν λέγονταν στα λόγια. Πάντως, ανεξάρτητα από τó πόσο μεγάλη ήταν ή κοινωνική και πολιτισμική διαφορά, παραμένει ιστορικό γεγονός ότi ή έλλαδική ποίηση δέν προέκυψε ως άδιάσπαστη συνέχεια τής έφτανησιώτικης. Τόσο ως αισθητική αντίληψη, όσο και ως γλώσσα. Οί Φαναριώτες όχι μόνο δέν διαδέχτηκαν τήν έφτανησιώτικη ποίηση, αλλά και στράφηκαν έναντίον της. Όταν διαβάσεις έφτανησιώτικη ποίηση, όχι Σολωμό, αλλά π.χ. Τερτσέτη ή Τυπάδο, και μετά φαναριώτικη, νομίζεις πως πρόκειται για ποίηση από άλλο πλανήτη. Οί ποιητές του 1880 δέν στράφηκαν έναντίον τής έφτανησιώτικης ποίησης, ούτε όμως στάθηκαν άμεσοι συνεχιστές της. Λίγοι στίχοι του Σολωμού άπέναντι σε στίχους του Παλαμά άρκούν για νά ύποδηλωθεί ή διαφορετική παράδοση και τó

⁵⁵. Γ.Φ. Ζώρα – Φ.Κ. Μπουμπουλιόδου, *Έπτανήσιοι προσολωμικοί ποιητές*, Αθήνα 1953, σσ. 15, 25-26.

⁵⁶. Ό.π. σ. 9.

⁵⁷. Ό.π., σ. 11.

διαφορετικό πολιτισμικό βάθος. Το συμπέρασμα είναι ότι στην έλλαδική Αθήνα, λόγω αναπόδραστων ιστορικών συνθηκών, έγινε μία νέα ποιητική αρχή που όδηγησε στην ολοκλήρωση της δικής της βμπ (καί στη συνέχεια της), σε στενή συνάρτηση βέβαια με την ιδιότυπη ανάπτυξη της οικείας κοινωνίας. Άς σημειωθεί ότι μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει κάποια σοβαρή μελέτη που να δείχνει αν και πότε πέρασε δημιουργικά και όχι θεωρητικά ή από πρόθεση ή σολωμική πρόταση στην έλλαδική ποίηση, τόσο κατά το 19^ο αιώνα, όσο και κατά τον 20^ο και ως τις μέρες μας.

β) Τί χρειάζεται, τί νόημα έχει, ο προσδιορισμός της συγκεκριμένης βμπ;

Είναι ζήτημα ιστορικής προοπτικής. Ο προσδιορισμός της βμπ μάς δείχνει με σαφήνεια τις διαστάσεις και τη βαρύτητα που έχει για το ποιητικό γίνεσθαι ή κοινωνική, πολιτισμική και λογοτεχνική παράδοση ενός τόπου. Έτσι ώστε η παράδοση αυτή να συνιστά τον ένα από τους δυό θεμελιώδεις όρους τους οποίους προϋποθέτει η λογοτεχνική και, ειδικότερα εδώ, η ποιητική πράξη. Το θέμα αυτό ούτε άγνωστο είναι ούτε τόσο νέο. Μάλιστα, καθώς είναι γνωστό, έγινε αντικείμενο θεωρητικής διαμάχης ανάμεσα στον Άγγελο Βλάχο και στον Έμμανουήλ Ροΐδη το 1877. Θυμίζω με δυό λόγια τη διαφωνία τους. Η άποψη του Βλάχου ήταν ότι «ο ποιητής γεννᾶται αλλά δεν γίνεται».⁵⁸ Με περισσότερη πληρότητα διατυπώνεται στην ακόλουθη περίοδο: «Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὡς δεύτερον πάντη καί ἐπουσιῶδες στοιχεῖον τῆς παραγωγῆς ποιήματος τὴν κοινωνικὴν ἐπίδρασιν, ὡς πρῶτον δὲ καί κύριον τὴν ἀτομικὴν ἐμπνευσιν τοῦ ποιητοῦ».⁵⁹ Ο Ροΐδης, από τ' ἄλλο μέρος, ὑποστήριξε ὅτι ἡ γέννηση τοῦ ποιητῆ εἶναι μὲν ἀπαραίτητη, ἀλλὰ ὄχι ἐπαρκῆς προϋπόθεση γιὰ τὸ ποιητικὸ ἀποτέλεσμα. Γιατί πρέπει νὰ συνυπολογιστεῖ ἐξίσου ὁ παράγοντας τοῦ ἐποχιακοῦ περιβάλλοντος. Καί χρησιμοποίησε τὸ παράδειγμα τοῦ σπόρου: ἂν ὁ σπόρος ἐνὸς φυτοῦ πέσει σὲ γόνιμο ἔδαφος βλασταίνει καί δίνει πλήρες φυτὸ, ἐνῶ ἂν πέσει σὲ ἄγονο «ἢ οὐδόλως βλαστάνει ἢ ἀποδίδει βλάστημα θνησιγενές».⁶⁰ Ἡ θέση τοῦ Ροΐδη, ὅπως ἀναπτύχθηκε στὰ κείμενά του, «Περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως» καί «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», ἦταν ὅτι ἡ σημασία τοῦ περιβάλλοντος γιὰ τὴν ποιητικὴ δημιουργία ἀποτελεῖ ὄρο «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἀνευ». Πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ ἐδῶ πῶς «τὸ περιβάλλον», μὲ τὴ σημασία τοῦ παρόντος, δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς παράδοσης, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ ἔννοια τῆς παράδοσης ἔχει χρονικὸ βάθος –σημαίνει τὴ δραστηρικὴ παρουσία τοῦ παρελθόντος μέσα στὸ παρόν. Μολταυῖτα μπορούμε νὰ θεωρήσουμε βᾶσιμα πῶς ἡ θέση τοῦ Ροΐδη «περὶ περιβάλλοντος» δὲν ἦταν ἀσχετὴ πρὸς τὴν ἔννοια τῆς παράδοσης. Ἀντίθετα τώρα ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Ροΐδη, ἡ διαφορετικὴ θέση τοῦ Βλάχου ὅτι «ο ποιητής γεννᾶται αλλά δεν γίνεται», δίνει ἀπόλυτη ἀξία στὸ συγγενές τάλαντο τοῦ ποιητῆ. Ἐνῶ ἡ διατύπωσή του: «Ἡμεῖς ἐθεωρήσαμεν ὡς δεύτερον πάντη καί ἐπουσιῶδες στοιχεῖον τῆς παραγωγῆς ποιήματος τὴν κοινωνικὴν ἐπίδρασιν», ἐπιτρέπει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ποίηση, ὅταν ὑπάρχει τάλαντο, εὐδοκίμεῖ ἢ μπορεῖ νὰ εὐδοκίμεῖ, μέσα σὲ κοινωνικὸ, πολιτισμικὸ,

⁵⁸. Άγγελος Βλάχος, «Περὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως καί ἰδίως περὶ Γεωργίου Ζαλοκώστα», *Ἀνάλεκτα*, τόμος δεύτερος, Π.Δ. Σακελλαρίου, ἐν Αθήναις 1901, σ. 117.

⁵⁹. Άγγελος Βλάχος, «Ὁ νέος κριτικός», *Βασικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμος 40^{ος}, Αθήνα 1954, σ. 117.

⁶⁰. Έμμανουήλ Ροΐδης, «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», *Ἄπαντα*, τόμος δεύτερος, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἄλκης Ἀγγέλου, Φιλολογικὴ Βιβλιοθήκη-1, Αθήνα 1978, σ. 252.

πνευματικό και ποιητικό κενό. Είναι σαν να λέμε ότι στα 400 χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς δεν γεννήθηκε κανένας ποιητής σ' αυτόν τον τόπο, κανένας μουσουργός, κανένας κοσμικός ζωγράφος, κανένας γλύπτης, κανένας κριτικός, κ.λπ. Ενώ μετά την απελευθέρωση, σαν να περίμεναν όλοι στο μουσκέτο, άρχισαν να εμφανίζονται ένας ένας, όλοένα και περισσότεροι. Δεν χρειάζεται να ξεδέψει κανείς πολλή φαιά ουσία για να καταλάβει πώς ή άποψη του Βλάχου υπήρξε μονομερής και ανιστόρητη.⁶¹ Μολαταῦτα τί έγινε τότε και αργότερα; Είτε γιατί δεν έπρεπε να υποτιμηθεί τό φυλετικό μας δαιμόνιο, είτε γιατί ή άποψη του Ροΐδη άμφισβητοῦσε τήν κοινωνική, πολιτισμική και ποιητική ώριμότητα τής έποχής, είτε γιατί ό γενικότερος πνευματικός προβληματισμός δεν ήταν έτοιμος να ανταποκριθεί σε μία τέτοια αντίληψη,⁶² ό Ροΐδης αντιμετώπισε τή γενική άποδοκιμασία. Άλλωστε στήν πράξη, ή άποψη του Βλάχου, είχε ήδη εφαρμοστεί νωρίτερα από τούς Φαναριώτες. Αύτοί, χωρίς να υπολογίζουν τόν παράγοντα τής γαλλικής ποιητικής παράδοσης, θεώρησαν τά έργα τους ισάξια μέ τά πρότυπά τους. Καμιά ύποψία πώς, τήν ώρα πού ανακήρυχναν τούς έαυτούς τους μεγάλους ποιητές, ό ποιητικός τους λόγος έπασχε από έλλειψη πολλαπλοῦ παραδοσιακοῦ βάρους. Καί ότι συνεπώς αυτός ό λόγος τους ήταν αναντίστοιχος πρὸς τό φυσικό τους τάλαντο. Οὔτε, λίγο αργότερα, είχε κανείς ένδιασμούς να αναγνωρισθεί ό Άχιλλεύς Παράσχος έθνικός ποιητής πρώτου αναστήματος. Οὔτε οί ποιητές του 1880 και άναμεσά τους ό Παλαμᾶς, είδαν τό δικό τους ισχνό παραδοσιακό βάρο ως άρνητικό ποιητικό παράγοντα. Τό ζήτημα όμως δεν μπαίνει μόνο από τήν πλευρά τών ποιητῶν, αλλά πολύ περισσότερο από τήν πλευρά τών μελετητῶν και ιστορικῶν. Όσο γνωρίζω, μέχρι σήμερα, οί μελετητές και ιστορικοί τής λογοτεχνίας μας, απέδωσαν τή χαμηλή στάθμη τής έλλαδικής φαναριώτικης ποίησης, στήν ανάλογη στάθμη του τάλαντου τους και στή γλώσσα πού χρησιμοποίησαν. Άν και κατά πόσο υπήρχαν οί παραδοσιακές προϋποθέσεις ώστε να ευοδωθεί τό όποιο τάλαντό τους, έμεινε εκτός συζήτησης. Ενώ ταυτόχρονα μέτρο σύγκρισης για τό έργο τους στάθηκε, όλωσδιόλου αυθαίρετα, ή έφτανησιώτικη ποίηση και ό Σολωμός. Η άρχή έγινε από τήν κριτική γενιά του 1880 ή όποία είδε τή φαναριώτικη ποίηση από τή μεριά τής γλώσσας, έχοντας μέτρο σύγκρισης τήν έφτανησιώτικη ποίηση και τό Σολωμό.⁶³ Όμως ή γενιά του 1880, δηλαδή ό Παλαμᾶς, παραγνωρίζοντας

⁶¹. Σχηματοποιῶ για να φανεί τό κεντρικό σημείο τής διαφορᾶς μεταξύ του Βλάχου και του Ροΐδη. Αναλυτικότερα στοιχεία, πέρα από τά ίδια τά κείμενα τών δύο συζητητῶν, βρίσκουμε, εκτός άλλων, στήν άνασκόπηση του θέματος από τό Δ. Πλάκα, «"Η φιλολογική έρις" Έμμ. Ροΐδη - Άγγ. Βλάχου» στο περιοδικό *Διαβάζω*, τεῦχος 96, (άφιέρωμα στο Ροΐδη) Αθήνα 13/6/84, σσ. 48-56.

⁶². Θα χρειαστεί να περάσουν κάπου 70 χρόνια για να άκουστεί σαν συνηγορία του Ροΐδη ή έπιγραμματική άποψη του Σεφέρη: «δέν πιστεύω να υπάρχει παρθενογένεση στήν τέχνη». Γιώργος Σεφέρης, «Γράμμα σ' ένα ξένο φίλο», *Δοκιμές, τόμος δεύτερος*, Ίκαρος, Αθήνα 1981, σ. 19.

⁶³. Ο Παλαμᾶς, στή γνωστή όμιλία του για τόν Κάλβο, τό 1888 στον Παρνασσό, άφοῦ μνημονεύει πρώτα τό Σολωμό, τό Βαλαωρίτη, τόν Τερτσέτη, τό Μαρκοῦ, τόν Ίούλιο Τυπάλδο και τό Λασκαράτο, καταλήγει, σε άπταιστη καθαρεύουσα, στα ακόλουθα: «Πάντες οὔτοι, και όταν δεν έμπνέονται άγνώως εκ τής έλληνικής παραδόσεως, αλλά πάντοτε έξεφράσθησαν εν τή γλώσση του λαοῦ, εύγενεστάτη, ως πᾶσα γλώσσα δι' ης έλάλησεν ή ποίησις, και κατά τόν ποιητήν, "έδωσαν νέα φορεσιά στον κλέφτικο τόν στίχο". Καί όταν ακόμη τό ὕφασμα του ένδύματός των παραλαμβάνωσιν άλλοθεν, κατασκευάζουσιν αυτό κατά

τά κοινά στοιχεία που παρουσίαζε ή ποιήσή του μ' εκείνη τῶν Φαναριωτῶν και τῶν διαδόχων τους (στόμφος, προγονολατρεία, ἐθνικιστικό πνεῦμα, Μεγάλη Ἴδεα, ρομαντισμός), ἐπιχείρησε, μέ κύριο ἔρεισμα τό δημοτικισμό, καί πέτυχε νά ἐπιβάλει τοὺς ὄρους μέ τοὺς ὁποίους θά ἀναγνωρίζοταν καί θά κρινόταν τό ἔργο τό δικό του καί τῆς παρέας του. Καί μέχρι σήμερα οἱ μελετητές καί οἱ ιστορικοί σταθμίζουν, σέ μεγάλο βαθμό τουλάχιστο, τήν παλαμική ποίηση μέ τά μέτρα που καθόρισε ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς. Ἡ *Ἱστορία* π.χ. τοῦ Δημαρᾶ ἀκολουθεῖ πιστά τή γραμμὴ Παλαμᾶ. Ἔτσι, ὄχι μόνο κρίθηκαν χωρίς ἐλαφρυντικά -λόγω ιστορικῶν συνθηκῶν- οἱ φαναριῶτες καί οἱ διάδοχοί τους, ἀλλά ὑποτιμήθηκαν ἐπιπλέον, τόσο οἱ ἀξιόλογοι μεταπαλαμικοί ποιητές, ὅσο καί οἱ ἐπόμενοι προδρομικοί ποιητές τοῦ 1920. Ἀνάλογα, μερικές δεκαετίες ἀργότερα, ἡ γενιά τοῦ 1930 ἐπιχείρησε καί πέτυχε νά καθορίσει ἡ ἴδια τά κριτήρια μέ τά ὁποῖα θά σταθμιζόταν τό ἔργο της, ὑποβαθμίζοντας ταυτόχρονα τήν ποιητική γενιά τοῦ 1920 ἀπό τήν ὁποία κληρονόμησε θεμελιώδεις κατακτήσεις της, ἀλλά καί τήν ἐπόμενη της πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά.

Αὐτή ἡ σειρά μέ τήν παρ' ἀξίαν ὑπερτίμηση ὀρισμένων ποιητικῶν γενιῶν καί τήν ὑποτίμηση ἄλλων, πέρα ἀπό ἰδιοτελεῖς προθέσεις καί ἀνιδιοτελεῖς ἀνεπάρκειες, δείχνει ὅτι λείπει, ἀπό τήν κριτική, τή μελέτη καί τήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ὀρισμένη πυξίδα. Ἐννοῶ ὅτι λείπει τό ἀξιολογικό κριτήριο τῆς παράδοσης. Εἶναι ἐξωπραγματικό νά σταθμιζοῦνται πρόσωπα καί γενιές ἐρήμην τοῦ παράγοντα που συνιστᾶ ἡ συνάρτηση ὀρισμένης γενιᾶς μέ τήν προηγούμενῆ της. Ὅσο ἀνανεωτική καί νά εἶναι μιὰ γενιά, συγκριτικά πρὸς τήν προηγούμενῆ της, εἶναι ἀδύνατο νά μὴν προϋποθέτει τήν προηγούμενη. Ἔτσι μπορῶ νά πῶ πῶς ἡ πυξίδα που λείπει ἀπό τή μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας εἶναι ἡ πυξίδα τήν ὁποία συνιστᾶ ἡ σταδιακὴ ἀξιολογικὴ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν γενιῶν.⁶⁴ Τί ὀφείλει ἡ ἐκάστοτε

τόν πατροπαράδοτον τρόπον καί διαθέτουσι τὰς πτυχὰς του ἔλληνοπρεπῶς. Ἡ ποίησις ἐκείνων ζῆ, καί σύγκειται ἐκ σαρκός καί πνεύματος.

»Δέν γνωρίζω διατί, ἐγὼ τουλάχιστον, ἀδυνατῶ νά διακρίνω τήν ζωὴν ταύτην καί τήν ἀριότητα καί εἰς τὰ ποιητικὰ προϊόντα τῆς καθαρευούσης». Κωστής Παλαμᾶς, «Κάλβος ὁ Ζακύνθιος», *Ἄπαντα*, τόμος δεύτερος, Μπίρης, Ἀθήνα χ.χ., σσ. 34.

⁶⁴. Ὅπως ἔχω σημειώσῃ ἤδη μιὰ τέτοια σταδιοποίηση προσπάθησα νά κάνω στό βιβλίο μου *Ἡ μεταβατικὴ περίοδος τῆς ἑλλαδικῆς ποίησης. Ἡ σταδιακὴ τῆς ἐξέλιξη ἀπὸ τήν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἕως τό 1930*. Τό γεγονός ὅτι σ' αὐτή τήν ἐργασία δέν ὑπῆρχε ρητὰ διατυπωμένη ἡ λέξη *βασική* (μεταβατικὴ περίοδος), τήν ὁποία ἀπλῶς ὑπονοοῦσα, ἴσως ἐπέτρεψε νά γίνουν ὀρισμένες παρανοήσεις. Ὁ λόγος στή *Μεταβατικὴ* δέν ἦταν γενικά γιά τὰ γνωρίσματα τῆς ποίησης, τῆς ποίησης καί στήν ὠριμῆ της, τήν «κλασική» τῆς περιόδου, ἀλλά γιά ἐκεῖνα τῆς ἑλλαδικῆς βμπ. Ὑπάρχει διαφορά. Παρατηρήθηκε π.χ. ὅτι ἡ ἐπιμονή μου στήν ἀνίχνευση τοῦ ἐμπειρικοῦ καί συγκεκριμένου ποιητικοῦ ὑλικοῦ ἄφηνε τό φανταστικό ὑλικό ἀναξιοποίητο, μέ συνέπεια νά ὑποβαθμίζονται συναφεῖς ποιητικές πραγματώσεις κατὰ τή μεταβατικὴ περίοδο. Ὅμως ἀπό τήν Ψυχολογία ξέρουμε πῶς ἡ φαντασία παρουσιάζει ἀναλογικὴ σχέση μέ τήν πραγματικότητα, χωρίς τήν ὁποία ἄλλωστε δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καν. Ἔτσι τὰ τυχόν πραγματιστικά μείον στό ἐπίπεδο τῆς ποιητικῆς πράξης θά ὑπάρχουν ἀναγκαστικό καί στίς φανταστικές διαστάσεις αὐτῆς τῆς πράξης. Συνεπῶς σημασία ἔχει ἡ κατάκτηση τῶν πραγματιστικῶν δεδομένων, γιάτι ἀπό αὐτή τήν κατάκτηση ἀξαρτιοῦνται ὅλα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι δέν ἀπουσιάζουν ἀπὸ τό ὑλικό που χρησιμοποίησα στή *Μεταβατικὴ* κείμενα μέ φανταστικὴ μορφή. Μέ τή διαφορά πῶς ἀνάλογα μέ τή φάση τῆς βμπ ἔχουν τήν ἴδια τεκμηριωτικὴ σημασία μέ τὰ κείμενα που δέν ἔχουν φανταστικὴ μορφή. Μέ δυὸ λόγια: ὅταν ἡ ἑλλαδικὴ ποίηση διανύει τό δρόμο πρὸς τήν ὠριμότητά της, οἱ φανταστικές καί μὴ πραγματώσεις της συνιστοῦν τήν ἴδια μεταβατικὴ μαρτυρία.

νεότερη στην προηγούμενη και ποιές είναι οι δίκες της παραπέρα πρωτοβουλίες. Η βμπ τής έλλαδικής ποίησης μάς δίνει μιá τέτοια πυξίδα για τή μεταβατική πορεία τής έλλαδικής ποίησης ώς τή στιγμή που άρχίζει ή «κλασική» της συνέχεια. Φυσικά ή άρχή ή όποία διέπει τή βμπ -ή δημιουργία και ή άξιακή σημασία τής παράδοσης- μπορεί νά εφαρμοστεί άνετα και πέρα από τό σημείο που λήγει ή δική της ολοκλήρωση. Πάντως σύμφωνα μέ τά προηγούμενα ό προσδιορισμός τής βμπ μάς προσγειώνει στο πώς, μέ ποιό συγκεκριμένο τρόπο, κάνει τά πρώτα βήματα, από τήν άνωριμότητα προς τήν ώριμότητα, όρισμένη λογοτεχνία. Και στή δική μας περίπτωση, όρισμένη μαθητευόμενη λογοτεχνία, μέ ειδικότερη άναφορά στην ποίηση. Πρέπει νά πώ ότι πολλές μελέτες και όλες οι ιστορίες τής λογοτεχνίας μας δέν παύουν νά κάνουν λόγο για τις έποχιακές (ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές, κ.λπ.) συνθήκες τής κάθε λογοτεχνικής γενιάς. Ό,τι ώστόσο λείπει είναι ή αξιολογική κλιμάκωση τών βημάτων που κάνει ή μία λογοτεχνική γενιά μετά τήν άλλη. Μιά κλιμάκωση ή όποία μάς προφυλάσσει από αυθαίρετες συγκρίσεις και άβάσιμες ύπερτιμήσεις ή ύποτιμήσεις προσώπων και γενιών.

Γιώργος Άράγης
Μάρτης 2012